PLATFORM31
kennis en netwerk voor stad en regio

Geef bewoners de ruimte bij beschermd gezicht

Stappenplan voor gemeenten die bewonersinitiatieven in de openbare ruimte willen ondersteunen

Machteld Hooyman, Jans Berden,
Jontsje Fennema, Emy Vijverberg

Inhoud

1 Beschermd dorps- en stadsgezicht 9

1.1 Verschillende ‘soorten’ en uitdagingen 9

1.2.1 Aanwijzingsbesluit BSDG 10

1.2.2 Omgevingsvisie en omgevingsplan 10

1.2.3 Beeldkwaliteitsplan 11

1.2.4 Kernkwaliteiten BSDG 11

1.2.5 Visie op de openbare ruimte 11

1.2.6 Beheerplan 12

1.2.7 Inspraak- of participatieverordening 12

2 Bewonersinitiatieven 13

2.1 Participatie verplicht 13

2.2 Ervaringen met participatie 13

2.3 Randvoorwaarden van participatie 14

2.4 Erfgoed verbindt 17

2.5 Participatievormen en voorbeelden 21

3 Ontwikkelingen in openbare ruimte 26

3.1 Ruimtelijke ordening als middel voor instandhouding erfgoed 26

3.2 Transitie-opgaven in de openbare ruimte 26

3.3 Inrichting van de openbare ruimte 27

3.4 Openbare ruimte in een beschermd stadgezicht 28

3.5 Beheer van de openbare ruimte door bewoners 31

4 Organisatievormen en financiering van bewonersinitiatieven 33

4.1 Organisatievormen 33

4.2 Financieringsvormen 33

4.2.1 Subsidies 33

4.2.2 Fondsen 34

4.2.3 Andere geldstromen/andere domeinen 35

5 Ondersteuning van de gemeente en bewoners bij bewonersparticipatie in BSDG 37

5.1 Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) 37

5.2 Provincie 37

5.3 Provinciaal steunpunt cultureel erfgoed 37

5.4 Ondersteuning van erfgoedvrijwilligers 37

6 Stappenplan voor ondersteunen bewonersparticipatie 39

6.1 Generieke tips 39

6.2 Stappenplan 41

Bijlage 1: meer handreikingen over participatie 44

Bijlage 2: verantwoording 46

Bijlage 3: bronvermelding 48

Colofon 49

Geef bewoners de ruimte bij beschermd gezicht

Plekken met erfgoed en een interessante historie blijken bewoners te enthousiasmeren om zich in te zetten voor de kwaliteit van de openbare ruimte. Dit stappenplan – een initiatief van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed - is bedoeld voor gemeenten die bewonersinitiatieven rond een beschermd stads- of dorpsgezicht of een nationaal wederopbouwgebied, willen ondersteunen.

Bewoners betrekken bij de (her)inrichting en/of het beheer van openbare ruimte waar - vanwege de historische of culturele waarde- bijzondere regels of omstandigheden gelden, kan via inspraak en co-creatie bij omgevings- en (her)inrichtingsplannen, maar ook via een “beheerplan”. En het loont: erfgoed krijgt meer impact als bewoners zich inzetten voor ‘hun’ beschermd gezicht.

Leeswijzer
Allereerst beschrijven we de context van het stappenplan; doel en doelgroep ervan, de beschermde status van zo'n beschermd stads- of dorpsgezicht (BSDG) of wederopbouwgebied, de noodzaak van bewonersparticipatie en hoe dit te organiseren, ontwikkelingen in de openbare ruimte en de invloed daarvan op de (her)inrichting en beheer ervan en de organisatie- en financieringsvormen van bewonersinitiatieven. Geïnteresseerde lezers verwijzen we voor verdiepende informatie over deze onderwerpen naar de achterliggende hoofdstukken. Deze bevatten onder meer praktijkvoorbeelden van bewonersinitiatieven in BSDG’s en de uitvoeringspraktijk van gemeenten.

Context
Nederland heeft 472 beschermde stads- en dorpsgezichten (BSDG) en 30 nationale wederopbouwgebieden. Waar we in deze publicatie spreken over BSDG bedoelen we ook deze wederopbouwgebieden: het stappenplan is namelijk voor beide gebieden toepasbaar.

BSDG en wederopbouwgebieden omvatten zowel bebouwde als onbebouwde omgevingen en zijn van groot cultuurhistorisch belang. Zichtlijnen, straatmeubilair, grachten, kades, bestrating en beplanting in de openbare ruimte zijn vaak bepalend voor het karakter en de beleving van het karakter. Het karakter van het gebied kan onder druk komen te staan door ontwikkelingen als stedelijke verdichting, klimaatadaptatie, nieuwe mobiliteitsoplossingen, ondergrondse energienetwerken en bepaalde vormen van privatisering van de openbare ruimte. Ook buurtinitiatieven voor meer groen in de straat hebben impact op het beschermde stads- of dorpsgezicht.

Met de Omgevingswet, het verdrag van Faro en de Wet versterking participatie op decentraal niveau wordt bewonersparticipatie steeds belangrijker. Reden voor de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) voor het opstellen van een stappenplan waarmee gemeenten bewonersinitiatieven in de openbare ruimte van een BSDG kunnen stimuleren en ondersteunen.

Doelgroep en afbakening
Dit stappenplan is bedoeld voor gemeentelijke erfgoed- en archeologieadviseurs en professionals in ruimtelijke ontwikkeling en stedelijk beheer. Tegelijkertijd kunnen de voorbeelden in deze publicatie bewoners(collectieven) inspireren die zich actief willen inzetten voor de openbare ruimte binnen een BSDG.

Het stappenplan richt zich op de openbare ruimte, *niet* op de instandhouding van de monumentale panden. Ook geeft het *geen* inhoudelijk oordeel, kijkend naar het karakter van een BSDG, wat wel en wat

niet passend is qua inrichting van de openbare ruimte. De gemeente bepaalt dit zelf aan de hand van het beleid over de ruimtelijke kwaliteit.

Het stappenplan geeft richting bij het organiseren van bewonersbetrokkenheid. Omdat elk BSDG of nationaal wederopbouwgebied uniek is zal maatwerk bij bewonersparticipatie altijd nodig zijn.

→ Zie hoofdstuk 6 voor meer informatie over het stappenplan voor gemeenten die bewonersinitiatieven in BSDG willen stimuleren.

Juridische status en instrumenten
Het aanwijzingsbesluit van BSDG heeft een juridische basis, en het gezicht moet worden beschermd in het omgevingsplan. De juridische status beoogt het behouden van het bijzondere karakter en het benutten ervan bij toekomstige ontwikkelingen. Bij het betrekken van bewoners bij een (her)inrichting van de openbare ruimte zijn meerdere gemeentelijke instrumenten van belang: aanwijzingsbesluit BSDG, omgevingsvisie en omgevingsplan, eventueel een beeldkwaliteitsplan en de participatieverordening. Een gemeente kan er ook voor kiezen een apart “Beheerplan” voor het BSDG op te stellen.

→ Zie hoofdstuk 1 voor meer informatie over de juridische status van een BSDG en een nationaal wederopbouwgebied en bijbehorende instrumenten.

Meerwaarde van een Beheerplan voor BSDG
Een Beheerplan richt zich specifiek op behoud, beheer, inrichting en (duurzame) ontwikkeling van de openbare ruimte. Het is een waardevol instrument voor gemeenten die in een BSDG meerdere doelen nastreven en willen combineren. Zoals het behoud van het waardevolle karakter van het BSDG, het zorgvuldig inpassen van nieuwe opgaven, het realiseren van bewonersbetrokkenheid en sociale cohesie, en uiteindelijk het verbeteren van de kwaliteit van de woon- en leefomgeving. De praktijk laat zien dat erfgoed een verbindende rol kan spelen in het proces.

→ Zie hoofdstuk 2 voor het praktijkvoorbeeld van de Nieuwe Groenmarkt in Haarlem, waar de historie van het plein de bewoners motiveerde om zich gezamenlijk in te zetten voor de herinrichting van de openbare ruimte.

Het in samenhang plannen van ingrepen in de openbare ruimte via een beheerplan heeft meer voordelen:

- Het voorkomt overlast en schade door een gebrek aan afstemming tussen interne gemeentelijke afdelingen en externe partijen als energieleveranciers of telecomaanbieders.
- Het bevordert de samenwerking. Als daarin ook medewerkers of externe experts m.b.t. erfgoed en archeologie betrokken worden, kun je erfgoedwaarde direct meenemen in de ontwikkelingen. Het beheerplan schept binnen de gemeente, maar ook voor bewoners duidelijkheid over wat wel en niet mag in een beschermd gebied.

→ Zie hoofdstuk 1 voor meer informatie over het beheerplan en een voorbeeldsjabloon van het Vlaamse agentschap Onroerend Erfgoed.

Bewonersinitiatieven
Bij het stimuleren en ondersteunen van bewonersinitiatieven is het belangrijk te beseffen dat elke plek uniek is en maatwerk noodzakelijk. De motivatie van bewoners om zich in te zetten voor de (her)ontwikkelingsplannen van de openbare ruimte varieert per persoon. Daarbij spelen onder meer levensfase van de persoon, de mate van sociale cohesie in de wijk, en de organisatiegraad van een bewonersinitiatief een rol. Het besef dat men in een bijzondere wijk woont kan bewoners en

ondernemers onderling verbinden. Niet alle inwoners van een BSDG blijken zich echter bewust van het unieke karakter ervan. De gemeente kan ervoor kiezen hen hierover te informeren. Bijvoorbeeld via communicatie over de kernkwaliteiten van het BSDG.

→ In het voorjaar 2025 publiceert de RCE een praktische handreiking (slabloon) voor het vaststellen van de kernkwaliteiten.

Succesfactoren bij bewonersparticipatie
Participatieprocessen verlopen doorgaans beter wanneer bewoners (of ondernemers) zelf goed georganiseerd zijn. En als de gemeente goed bereikbaar is, adequaat en snel communiceert bijvoorbeeld via centraal aanspreekpunt. Ook gelijkwaardigheid tussen de gemeente en de betrokken stakeholders en het stimuleren van gezamenlijk eigenaarschap voor de openbare ruimte van de BSDG zijn belangrijke succesfactoren.

We onderscheiden en beschrijven, aan de hand van cases, drie verschillende vormen van bewonersparticipatie:
1. Top-down | De overheid bepaalt of en hoe bewonersparticipatie plaatsvindt.
2. Bottom-up | Bewoners nemen zelf initiatief voor herinrichting of beheer van de openbare ruimte.
3. Top-down voor bottom-up | De overheid beslist dat participatie nodig is en faciliteert vervolgens ideeën en invulling vanuit bewoners of ondernemers.

Andersom kan ook: actieve bewonersinitiatieven kunnen leiden tot "overheidsparticipatie", waarbij bewoners een initiatief nemen en uitvoeren en de gemeente haar bijdrage daaraan levert. Bijvoorbeeld in de vorm van (extra) budget of in natura met materialen etc.

→ Zie hoofdstuk 2 voor meer informatie over deze vormen van bewonersparticipatie en concrete praktijkvoorbeelden uit verschillende gemeenten.
→ Zie bijlage 1 voor meer informatie over bewonersparticipatie over andere onderwerpen, zoals energietransitie, opstellen van omgevingsvisies en aanpak kwetsbare wijken.

Ontwikkelingen in de openbare ruimte
Belangrijke ontwikkelingen in de openbare ruimte van Nederlandse gemeenten zijn onder meer klimaatadaptatie, toenemende verstedelijking, de mobiliteits- en energietransitie, meer groen in het straatbeeld en sociale veiligheid. De gevolgen van deze transities zijn ook voor BSDG's onontkoombaar; historische binnensteden moeten zichzelf hiertoe gaan verhouden. De gemeente zal bewoners, ondernemers en maatschappelijke partijen steeds vaker (willen) betrekken bij de herinrichting van de openbare ruimte waar deze grote transities een plek moeten krijgen. Het verdrag van Granada verplicht partijen om bestaand erfgoed te respecteren en beschermen bij het ontwerpen van nieuwe ontwikkelingen in de openbare ruimte. Omdat het unieke karakter van BSDG bewoners kan enthousiasmeren zich hiervoor in te zetten, kan dit zorgen voor groter draagvlak voor ook andere, nieuwe ontwikkelingen.

→ Zie hoofdstuk 3 voor meer informatie over ontwikkelingen in de openbare ruimte.

Inrichting en beheer van de openbare ruimte
Het inrichten en beheren van de openbare ruimte in een beschermd stads- of dorpsgezicht is vaak complexer dan in "gewone" wijken. Het vergt meer afstemming met interne en externe stakeholders, de verplichte toets aan het beeld-kwaliteitsplan en de vergunningprocedure. In veel gevallen is cultuurhistorisch onderzoek nodig als basis voor planvorming. Er spelen verschillende dilemma's in een

BSDG; hoe bepaal je als gemeente wie de stakeholders zijn, en welk historisch perspectief is leidend bij de (her)inrichting van de openbare ruimte?

Daarnaast kunnen beheerders een BSDG als belemmering ervaren door de veelal wat strengere eisen. Tegelijkertijd biedt het kansen voor bepaalde opgaven. Zo kunnen bijvoorbeeld autoloze historische kaden en bruggen bijdragen aan de door veel gemeenten gewenste mobiliteitstransitie.

→ Zie hoofdstuk 3 voor meer informatie over de specifieke kenmerken van de inrichting en beheer van de openbare ruimte in een BSDG.

Bewonersinitiatief ondersteunen
In veel gemeenten nemen bewoners het initiatief om hun openbare ruimte te vergroenen en dit groen ook zelf te beheren. Gemeenten kunnen bewoners op tal van wijzen ondersteunen: niet alleen door ze te informeren over de eisen van het ruimtelijk beleid voor het BSDG, maar ook door het beschikbaar stellen van budget en groenpakketten, het inzetten van groencoaches, het ontwikkelen van kennis, het ondersteunen bij het professionaliseren van de organisatievorm en het afsluiten van een beheercontract. Hoever de ondersteuning gaat, is afhankelijk van de ambitie van de gemeente, de wens van bewoners, het lokale draagvlak en de draagkracht in het gebied.

→ Zie hoofdstuk 3 voor meer informatie over bottom-up en top-down vormen van (her)inrichting en beheer van de openbare ruimte.

Organisatievormen en financiering van bewonersinitiatieven
De meest voorkomende organisatievormen van bewonersinitiatieven in BSDG zijn verenigingen, stichtingen en coöperaties. Ook een dorps- of wijkontwikkelingsmaatschappij kan een vereniging, stichting of coöperatie zijn.

Hoe hoger de organisatiegraad, hoe groter de kans op een subsidie van gemeente, provincie of vanuit specifieke programma's vanuit de RCE. Een bewonersinitiatief kan ook een beroep doen op verschillende erfgoed-, groen- en culturele fondsen en een crowdfunding platform. Gemeenten kunnen geldstromen vanuit meerdere domeinen bij elkaar leggen om burgerparticipatie te financieren.

→ Zie hoofdstuk 4 voor meer informatie over de organisatie-en financieringsvormen van bewonersinitiatieven.

Kennis en advies BSDG
De capaciteit en kennis van erfgoed verschillen per gemeente. Grote gemeenten hebben vaak veel erfgoedkennis in huis, bij kleinere gemeenten met beschermde gezichten is dit minder het geval. Dit kan van invloed zijn op het proces en de kwaliteit van de uitvoering van beleid.

Bij vragen over inrichting en beheer van de waardevolle openbare ruimte van een BSDG kan de gemeente voor kennis en advies terecht bij lokale adviescommissies voor erfgoed en omgevingskwaliteit (monumenten- en welstandscommissies), de RCE, de provincie en de provinciale steunpunten cultureel erfgoed/monumentenhuizen. Gemeenten kunnen voor ondersteuning daarnaast cultuurhistorische adviesbureaus inschakelen.

Ook voor bewoners die zich willen inzetten voor een leefomgeving met erfgoed en die hierbij meer mensen in een BSDG een stem willen geven is ondersteuning mogelijk. Zij kunnen beroep doen op erfgoedcoaches en op landelijk of plaatselijk opererende erfgoedpartijen en historische verenigingen.

→ Zie hoofdstuk 5 voor meer informatie over ondersteuning aan gemeenten en bewoners.

Generieke tips en stappenplan voor ondersteunen bewonersparticipatie

Op basis van de drie varianten van bewonersparticipatie, de geleerde lessen uit de cases, de transities in de openbare ruimte en de verschillende organisatie- en financieringsmogelijkheden voor bewonersinitiatieven, hebben we tips en een stappenplan voor het ondersteunen van bewonersparticipatie in de openbare ruimte gedestilleerd.

Generieke tips:

De volgende tips zijn van toepassing op alle varianten van bewonersparticipatie, of deze nu door de gemeente worden georganiseerd of vanuit de bewoners zelf ontstaan.

1. *Versterk kennis over BSDG*: Informeer en enthousiasmeer bewoners en ondernemers over de unieke kenmerken van de wijk, bijvoorbeeld met de "Brochure kernkwaliteiten BSDG".
2. *Kies de juiste vorm van participatie*: Afhankelijk van de initiatiefnemer zijn er verschillende vormen van participatie, van top-down informeren tot bottom-up co-creatie. Raadpleeg beschikbare handreikingen over bewonersparticipatie en sluit aan bij bestaande bewonersinitiatieven.
3. *Communiceer helder*: Zorg voor duidelijke communicatie over aanpassingen en beheer van de openbare ruimte, en wees transparant over financiële en juridische kaders.
4. *Installeer een centraal gemeentelijk loket*: Ondersteun bewonersinitiatieven met één aanspreekpunt binnen de gemeente om vragen te beantwoorden en partijen samen te brengen.
5. *Organiseer het proces binnen de gemeente*: Coördineer de vergunningprocedure voor wijzigingen in BSDG en werk daarbij domeinoverstijgend samen tussen verschillende gemeentelijke afdelingen.

→ Zie hoofdstuk 6 voor meer informatie over de generieke tips bij bewonersparticipatie.

Stappenplan

1. *Verken de opgave*: Maak een analyse van de karakteristieken BSDG, de knelpunten in het functioneren en ruimtelijke opgaven, de bestaande uitvoeringsplannen binnen de gemeente en de wensen van de stakeholders/bewoners.
2. *Stel een Beheerplan BSDG op:* De gemeente stelt een apart beheerplan op voor grote transities in de openbare ruimte van een BSDG, in relatie tot het bijzondere karakter van het gebied. Organiseer betrokkenheid van en cocreatie met relevante afdelingen, stakeholders en bewoners(-collectieven).
3. *Bepaal herinrichting en beheer door gemeente*: Bij (regulier) onderhoud van de openbare ruimte zal de gemeente voornamelijk bewoners informeren en naar hen luisteren. Bij (her)inrichting van de openbare ruimte wordt, afhankelijk van de impact, een passend participatietraject opgestart.
4. *Bepaal de rol van bewoners:* Bewoners of bewonerscollectieven kunnen initiatieven indienen voor (her)inrichting, vergroening en beheer van de openbare ruimte, met ondersteuning van de gemeente. De gemeente kan de organisatie hiervan faciliteren en de uitvoering ondersteunen.

→ Zie hoofdstuk 6 voor meer informatie over het stappenplan voor gemeenten die bewonersinitiatieven in BSDG willen stimuleren.

1 Beschermd dorps- en stadsgezicht

1.1 Verschillende ‘soorten’ en uitdagingen

Beschermde stads- en dorpsgezichten (BSDG)
Nederland kent 472 beschermde stads- en dorpsgezichten; aangewezen door het Rijk. De Omgevingswet omschrijft stads- en dorpsgezichten als: “groepen van onroerende zaken, van algemeen belang vanwege hun schoonheid, onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang, wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich een of meer monumenten bevinden”.

De momenteel aangewezen rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten zijn gebouwd of aangelegd vóór de Tweede Wereldoorlog. Onder het BSDG valt niet alleen de aanwezige bebouwing, het omvat ook onbebouwde omgeving als bijvoorbeeld de aard en het verloop van wegen, wallen en grachten en de inrichting van de openbare ruimte.

De bescherming is bedoeld om de cultuurhistorische identiteit van een gebied te behouden en in te zetten bij ontwikkelingen.[1] Overigens worden deze beschermde stads- en dorpsgezichten niet bevroren; veranderingen zijn toegestaan als deze de ontwikkelingsgeschiedenis of oorspronkelijke ontwerpgedachte een nieuwe betekenis geven.

Nationale wederopbouwgebieden
Het Rijk merkt 30 gebieden aan als “Wederopbouwgebieden van nationaal belang”. Deze gebieden – wederopgebouwde stads- en dorpskernen, woonwijken en landelijke gebieden – zijn van groot cultuurhistorisch belang omdat ze de periode van wederopbouw en vernieuwing na de oorlog weerspiegelen.

Deze 30 gebieden hebben geen formele beschermde status, zoals rijksmonumenten of beschermde stads- en dorpsgezichten. In plaats daarvan zijn er afspraken gemaakt tussen het Rijk en de betrokken gemeenten om in het lokaal (ruimtelijk) beleid rekening te houden met de bijzondere cultuurhistorische kernkwaliteiten van deze gebieden.[2]

Uitdaging
Bij een beschermd stads- of dorpsgezicht ziet de gemeente erop toe dat het historisch-ruimtelijke en cultuurhistorische karakter behouden blijft. Voor kleinere gemeenten is dat een uitdagende taak: zij hebben steeds meer te maken met capaciteits- en financiële tekorten, wat leidt tot overbelasting van medewerkers en risico's op gebrekkige regie en samenwerking tussen afdelingen.

Wijzigingen in een BSDG – zoals het slopen van bouwwerken of aanlegwerkzaamheden – vereisen een vergunning, die door de teams verantwoordelijk voor bouw- en woningtoezicht en vergunningen wordt verleend. Idealiter worden (gemeentelijke) plannen voor de openbare ruimte en de bijbehorende vergunningaanvragen tijdig afgestemd met de erfgoedambtenaar of de afdeling ruimtelijke ordening en stedenbouw. Het helpt deze afstemming vast te leggen in een standaardprocedure.

[1] Bron: Website RCE beschermde gezichten, geraadpleegd d.d. 14-02-2025.
[2] Bron: Website RCE beschermde gezichten, geraadpleegd d.d. 14-02-2025.

1.2 Inzicht in bestaand beleid en instrumentarium

Bij een initiatief van de gemeente (bijvoorbeeld vervanging van de bestrating) of van bewoners (bijv. vergroening van de straat) dat het beschermde gezicht raakt, is het belangrijk om vroegtijdig te checken wat daarover is bepaald in bestaand beleid. Raadpleeg daarvoor de volgende bronnen.

1.2.1 Aanwijzingsbesluit BSDG

Elk rijksbeschermd stads- of dorpsgezicht heeft een aanwijzingsbesluit en een karakterbeschrijving. Deze zijn te vinden op de RCE-website.

→ Op de website "Beschermde stads- en Dorpsgezichten" vind je alle beschermde gezichten op een rij. Je kunt hier doorklikken naar het aanwijzingsbesluit en naar de beschrijving van de bijzondere cultuurhistorische waarde van die plek.
→ Op de website "Kaart van beschermde stads- en dorpsgezichten" vind je een kaart met de geografische locaties van de beschermde gezichten. Je kunt hier per BSDG doorklikken naar het aanwijzingsbesluit en naar de beschrijving van de bijzondere cultuurhistorische waarde van die plek. Deze informatie is ook te vinden via de Erfgoedatlas.

Artikel 2.34 lid 4 Omgevingswet is de grondslag voor de aanwijzing van beschermde gezichten. Het omgevingsplan regelt dat het behouden blijft.

1.2.2 Omgevingsvisie en omgevingsplan

Het doel van de Omgevingswet is het bereiken en in stand houden van een veilige, gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit.

> '*Een goede omgevingskwaliteit duidt op het belang van aspecten als cultureel erfgoed, architectonische kwaliteit van bouwwerken, stedenbouwkundige kwaliteit en kwaliteit van natuur en landschap. Het gaat daarbij zowel om de menselijke beleving van de fysieke leefomgeving als om de intrinsieke waarden die de maatschappij toekent aan de identiteit van gebieden, cultureel erfgoed en aan dier- en plantensoorten.*'

Het behouden en benutten van het bijzondere karakter van een BSDG levert een grote bijdrage aan een goede omgevingskwaliteit. Gemeenten stellen voor hun gehele grondgebied een omgevingsvisie vast, waarin zij de kwaliteit van de fysieke leefomgeving op hoofdlijnen beschrijven, evenals de hoofdlijnen van de voorgenomen ontwikkeling, het gebruik, het beheer, de bescherming en het behoud van het grondgebieden de hoofdzaken van het voor de fysieke leefomgeving te voeren integrale beleid.

Gemeenten stellen ook een omgevingsplan vast, met daarin de regels voor het gehele grondgebied van de gemeente die nodig zijn voor een evenwichtige toedeling van functies aan locaties en regels voor activiteiten die gevolgen (kunnen) hebben voor de fysieke leefomgeving. Daar waar in een gemeente een of meer door het Rijk beschermde stads- en dorpsgezichten zijn aangewezen, hebben zij de taak om regels in het omgevingsplan op te nemen die het historische karakter van de aangewezen stads- en dorpsgezichten beschermen. Het is belangrijk om hierbij ook zichtlijnen en open terreinen rond het beschermde gezicht te betrekken. De beleving van het bijzondere karakter reikt namelijk vaak verder dan het begrensde gebied. Voor bouw- en sloopwerkzaamheden binnen een BSDG is een omgevingsvergunning nodig. Dit helpt om de historische structuur en samenhang van het gebied te behouden.

→ Op de website Omgevingsplan Beschermde Stads- en dorpsgezichten van de RCE vind je een overzicht van de regels die gelden voor een omgevingsplan voor beschermde gezichten en het vergunningenregime voor de bebouwing en openbare ruimte.

Bij het vaststellen van een omgevingsplan voor een beschermd stads- of dorpsgezicht heeft de RCE geen rol. Dit is een bevoegdheid van de gemeenteraad. De provincies controleren of dat goed gebeurt. Gemeenten kunnen de RCE bij planvorming wel om advies vragen, als het gaat om een verandering die van wezenlijke invloed is op het karakter van een beschermd stads- of dorpsgezicht.

1.2.3 Beeldkwaliteitsplan

Onder de Omgevingswet kan een beeldkwaliteitsplan worden gekoppeld aan het omgevingsplan van de gemeente. Dit geeft concrete richtlijnen voor bouwplannen en welstand. Het plan beschrijft de gewenste beeldkwaliteit van bebouwing en buitenruimte, en bevat toetsbare criteria en aanbevelingen voor vormgeving en inrichting van de ruimte. Bijvoorbeeld aan de hand van schetsen en afbeeldingen.[3]
De commissie ruimtelijke kwaliteit en erfgoed of het kwaliteitsteam gebruikt het beeldkwaliteitsplan als leidraad bij het toetsen van bij de gemeente ingediende initiatieven.

1.2.4 Kernkwaliteiten BSDG

Veel beschrijvingen van BSDG's zijn verouderd en bevatten vaktermen, wat ze minder toegankelijk maakt voor zowel inwoners als niet-erfgoed-ambtenaren. Daarom ontwikkelt de RCE een nieuwe handreiking (sjabloon) om de kernkwaliteiten van de beschermde gezichten duidelijk en toegankelijk in beeld te brengen[4]. Dit sjabloon is in 2025[5] beschikbaar.

Kernkwaliteiten richten zich op de essentie van de waarden, oftewel de reden van de aanwijzing van het gebied als BSDG. Een kernkwaliteitenoverzicht bevat nooit *alle* historische elementen of kenmerken die van belang zijn voor de beleving van de openbare ruimte. Voor beheerplannen, of andere ruimtelijke plannen, is het daarom vaak een aanvullende analyse van de bijzondere kenmerken nodig.

1.2.5 Visie op de openbare ruimte

Verschillende gemeenten hebben visies op de openbare ruimte vastgelegd. Deze richten zich op het aanpassen van de openbare ruimte aan nieuwe ontwikkelingen en behoeften van de gebruikers. Denk bijvoorbeeld aan woningbouw, verduurzaming en klimaatadaptatie. Historische kernkwaliteiten en het bijzondere karakter van een BSDG maken vaak deel uit van deze visies.

Wat er inhoudelijk precies wel en niet mag in de openbare ruimte van een BSDG wordt vastgelegd in verschillende planvormen. Zoals een beheerplan, beeldkwaliteitsplan, handboek openbare ruimte, inspiratiegids, etc. Iedere gemeente doet dat op zijn eigen manier. Het is ook mogelijk om de eisen voor veranderingen in de openbare ruimte te combineren met de bebouwde ruimte.

Het is ook mogelijk om de eisen voor veranderingen in de openbare ruimte te combineren met de bebouwde ruimte.

[3] Bron: Website Informatiepunt leefomgeving, beeldkwaliteitsplan, geraadpleegd 14-02-25.
[4] Zie pp 12-14, https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2024/01/01/tijdschrift-rijksdienst-voor-het-cultureel-erfgoed-nr.-4-van-2024.
[5] Meer informatie op de Website van de RCE kernkwaliteiten.

→ Zie deze handleiding van Rotterdam.

1.2.6 Beheerplan

Een beheerplan is bij uitstek het instrument dat zich richt op behoud, beheer en (duurzame) ontwikkeling van de openbare ruimte. De Vlaamse tegenhanger van de RCE ondersteunt gemeenten met het opstellen van een beheerplan. Dit plan biedt een langetermijnvisie voor het beheer van beschermd onroerend erfgoed of erfgoedlandschappen. Het beschrijft de beheerdoelstellingen en de maatregelen die nodig zijn om de erfgoedwaarden te behouden en te versterken.

→ Op de website van het Vlaamse agentschap Onroerend Erfgoed in België kun je een richtlijn en een sjabloon voor een beheerplan downloaden. Gebruik dit ter inspiratie, maar check expliciet of dit aansluit bij de Nederlandse werkwijze, beleid en wet- en regelgeving.

1.2.7 Inspraak- of participatieverordening

De manier waarop gemeenten bewoners en belanghebbenden betrekken bij de voorbereiding van beleid is vastgelegd in de inspraakverordening.

> Op 1 januari 2025 is de Wet versterking participatie op decentraal niveau in werking getreden. Deze wet bepaalt dat inwoners niet alleen bij de voorbereiding van gemeentelijk beleid, maar ook bij de uitvoering en evaluatie van gemeentelijk beleid betrokken moeten worden.

> Daarnaast krijgen bewoners “right to challenge” of het recht om uit te dagen. Als een bewonerscollectief ziet dat een dienst beter uitgevoerd kan worden en de capaciteit heeft om dat zelf te doen, krijgt zij de mogelijkheid om deze dienst over te nemen[6].

> Gemeenten zijn verplicht om voor 1 januari 2027 de inspraakverordening te vervangen voor een participatieverordening. Hierin leggen zij vast op welke wijze zij hun bewoners betrekken bij het maken en uitvoeren van plannen en beleid.

→ Zie de VNG ontwikkelde model participatieverordening. Deze is voorzien van een implementatierichtlijn op de website van de VNG te downloaden.

→ Veel gemeenten hebben al een participatieverordening opgesteld. Deze zijn te vinden op deze website.

[6] Bron website LSA: right to challenge, geraadpleegd 22-02-2025.

2 Bewonersinitiatieven

2.1 Participatie verplicht

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet is participatie van belanghebbenden bij planvorming in de omgeving niet alleen een mooie extra, maar voor gemeenten een verplichting. Participatie wordt daarbij gezien als:

> *"het in een vroegtijdig stadium betrekken van belanghebbenden [...] bij het proces van de besluitvorming over een project of activiteit."* (Bron: Informatiepunt Leefomgeving, 2024).

Belanghebbenden zijn bijvoorbeeld omwonenden, ondernemers, maatschappelijke organisaties, of vertegenwoordigers van bedrijven. De omschrijving van participatie is bewust abstract gehouden omdat gedegen participatie contextafhankelijk is. Overheden worden geacht de inrichting van het proces, en de participatietrede en -vorm telkens af te stemmen op de situatie.

Naast de door de Omgevingswet verplichte participatie er voor cultureel erfgoed nóg een reden om bewonersparticipatie te stimuleren: het verdrag van Faro[7]. Het idee achter dit verdrag is dat de mens betekenis aan erfgoed geeft. Het verdrag verlegt de focus van de waarde van erfgoed zelf naar de relatie tussen erfgoed en de samenleving. Om dat te bereiken is het van belang dat:

> *"iedereen die dat wil, niet alleen toegang heeft tot erfgoed, maar ook kan meebepalen wat erfgoed is en hoe ermee wordt omgegaan."*

Sinds 2019 begeleidt het Programma Faro, onder de auspiciën van de RCE, het erfgoedveld in Nederland om het verdrag uit te voeren. De regering heeft het verdrag getekend in 2024 en er wordt gewerkt aan de ratificatie door het parlement. Het programma loopt door tot tenminste 2027.

→ Kijk voor meer informatie over het verdrag van Faro op de website van Platform Faro.

2.2 Ervaringen met participatie

Participatie is essentieel bij grote transities, zoals bij gebiedsgerichte energietransitie. Gemeenten zijn aan zet om de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken: de eerste buurten en wijkenmoten in 2030 op alternatieve warmtebronnen aangesloten zijn. De grootste uitdaging blijkt om bewoners en ondernemers goed mee te nemen in het proces, en hen van de noodzaak en financiële investering te overtuigen.

Bewonersparticipatie vindt op veel meer terreinen plaats, onder andere in de brede wijkaanpak van kwetsbare wijken en bij het opstellen van omgevingsvisies. Uit onderzoeken en publicaties blijkt dat belangrijke principes van bewonersparticipatie vrijwel altijd van toepassing zijn, ongeacht het onderwerp of vraagstuk. Ook bij het organiseren van participatie voor de inrichting van de openbare ruimte in beschermde stadsgezichten.

Laat je inspireren door de voorbeelden en methoden in het hierna volgende kader.

[7] Meer informatie op de website van de RCE verdrag van Faro.

Voorbeelden en methodes voor bewonersparticipatie

- Factor C, Rijksoverheid. De kern van Factor C gaat over het perspectief bij het uitwerken van je communicatiestrategie en communicatieaanpak. En dat is het perspectief van de mensen die door het onderwerp geraakt (kunnen) worden, voor wie er iets verandert of van wie we als overheid iets wensen of verwachten.
- Praktische links participatie, informatiepunt leefomgeving.
- Lokale-democratie: kennisbank over burger- en overheidsparticipatie in allerlei vormen.
- Betrokken burgers, onmisbaar voor een toekomstbestendige leefomgeving, Planbureau voor de leefomgeving.
- Erfgoedparticipatie en interactive governance. Jeroen Rodenberg, bestuurskundige en historicus verbonden aan de VU Amsterdam werkt samen met een groep collega's uit binnen en buitenland aan een bundel over erfgoedparticipatie.
- Omgevingswet en participatie door bewoners. LSA geeft 19 tips voor betere participatie door bewoners. LSA is een netwerk van bewonersinitiatieven in wijken en buurten. Op hun website delen zij kennis over alles wat met bewonersinitiatieven te maken heeft.

→ Zie bijlage 1 voor een uitgebreid overzicht van publicaties en websites over tips en procesaanpakken voor burgerinitiatieven.

2.3 Randvoorwaarden van participatie

Hieronder volgt een aantal algemene lessen en randvoorwaarden over participatie. In de gele kaders verspreid over dit rapport vind je casussen waarop deze lessen gebaseerd zijn.

Houd rekening met de context
Het is essentieel dat je context waarbinnen je participatie organiseert goed in beeld hebt. Het proces moet namelijk goed passen bij de wijk en haar belanghebbenden. In een oude binnenstad waar ondernemers het misschien grotendeels voor het zeggen hebben, is het belangrijk dat ook andere stemmen gehoord kunnen worden. In een doorsnee woonwijk is dat minder van toepassing.

Verschillende partijen kunnen verschillende belangen hebben. Er zijn immers verschillen in eigendom, financiën, het vermogen om de regelgeving/overheid te vinden, communicatiestijl en wensen (wonen, werken, recreatie). Door deze verschillen vroeg te verkennen en met de verschillende partijen in gesprek te gaan, komen de belanghebbenden goed in beeld en wordt duidelijker welke procesaanpak passend is voor het gebied.

Praktijkvoorbeeld | Beschermd stadsgezicht (2012) Tuindorp Vreewijk, Rotterdam

> **Karakter wijk**: Tuindorp Vreewijk is groene, lommerijke wijk. Geheel volgens de principes van de tuinstadgedachte zijn de openbare groenaanleg en de tuinen onderdeel van het waardevolle stedenbouwkundig concept, zoals in het Aanwijzingsbesluit is terug te lezen. Veel corporatiewoningen met een eigen tuin afgescheiden door karakteristieke heggen. Het groenbeeld van de tuinen en de openbare ruimte moeten op elkaar aansluiten.
> **Bewoners:** Grote variatie in leeftijd van bewoners. Daarnaast wonen hier veel mensen die voor de gemeente moeilijk te bereiken zijn. De woningbouwcorporatie is verantwoordelijk voor de tuinen, en probeert via een 'tuincontract' bewoners te stimuleren om de tuin goed te onderhouden.

> **Participatie**: De gebiedsorganisatie is vaak goed bereikbaar, wat voor veel bewoners als prettig wordt ervaren. Wijkcoördinatoren fietsen vaak rond en zijn benaderbaar. Elk jaar vindt de tuindag plaats: degene met de mooiste tuin wint een bokaal (nb: de Tuinen Keurings Commissie is in juni 2024 na 100 jaar opgeheven: zie ook deze link). Een aantal plaatsen in de buitenruimte is aangewezen waar bewonersinitiatieven kunnen landen. Er is samen met bewoners en scholen het ontwerp gemaakt voor een groot stuk groen dat bewoners zelf onderhouden.
> **Uitdagingen**: Het is kostbaar de wijk toekomstbestendig te maken door een volle ondergrond. De gemeente legt een gescheiden rioolstelstel (een buis voor afvalwater en een buis voor hemelwater) aan. Realisatie is lastig vanwege behoudenswaardige bomen in de bovengrond. Hierdoor wordt de nieuwe inrichting zowel boven- als ondergronds ongeveer per straat ontworpen, met veel vertraging in het ontwerp- en uitvoeringsproces. Verwachtingsmanagement bij participatie is ingewikkeld: bewoners verwachten vaak dat een wens (bijvoorbeeld het aanleggen van een eetbare moestuin) sneller wordt gerealiseerd dan dat de gemeente kan waarmaken.
> **Les**: Laat vaak je gezicht zien als gemeente. Doe dat via de wijkmanager en -netwerker. Zo bouw je vertrouwen op.

Foto: Tuindorp Vreewijk, Rotterdam.
Bron: Technau, Sergé. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Documentnummer: 10459-7865

Duidelijkheid en efficiëntie vanuit de gemeente
Voor de meeste bewoners en ondernemers is de gemeentelijke organisatie ingewikkeld. Zo ervaren zij het als onlogisch wanneer verschillende ambtenaren los van elkaar tegelijkertijd bezig zijn met een eigen project in dezelfde wijk. Als een gemeentelijke projectleider bijvoorbeeld komt ophalen wat het sentiment is onder bewoners om daarmee het participatietraject voor de energietransitie op te zetten, vinden voor klachten van diezelfde bewoners over de groenvoorziening en het afval op straat geen gehoor, omdat die ambtenaar daar niet over gaat. Dat leidt tot irritatie en beïnvloedt de bereidheid om te participeren.

Wat over het algemeen heel goed werkt om bewonersparticipatie te stimuleren is het inzetten van wijkteams, wijkcoaches, of dorpscoördinatoren: ambtenaren die een vast aanspreekpunt vormen in de wijk.

Ook moet de gemeente letten op de verwachtingen rondom de uitvoering. Voor ondernemers en bewoners is de tijdsdimensie van gemeentelijke planningen doorgaans een stuk langer dan dat zij verwachten. Adequaat verwachtingsmanagement en versnelling van procedures zijn van belang om te zorgen dat belanghebbenden aangehaakt blijven.

Praktijkvoorbeeld | Beschermd stadsgezicht (1988) binnenstad Deventer

> **Karakter wijk:** De binnenstad kenmerkt zich door een rijke historische waarde, met goed herstelde panden en een authentieke sfeer. Onder het beschermde gezicht valt ook de oversteek naar de IJssel. Het is dus een uniek beschermd stadsgezicht door de combinatie van een oude middeleeuwse stad met kronkelige straten en de weidse groene oever van de IJssel.
> **Bewoners:** Door het groeiend belang van ondernemers gaan ook bewoners zich meer en meer organiseren. Zo vormen zij een tegengeluid tegen bijvoorbeeld de horecaondernemers die de gemeente goed weten te vinden. Voorbeelden zijn de vereniging “Groei en Bloei Deventer” en het “Comité Beestenmarkt Veilig én Groen” die zich respectievelijk inzetten voor vergroening van een rotonde en de verbeteringen van een kunstwerk, verlichting en meubilair in de openbare ruimte.
> **Participatie**: De gemeente vindt de inspraak van bewoners en ondernemers bij het herinrichten van de binnenstad belangrijk. Een groep ondernemers, gevestigd in de monumentale binnenstad van Deventer, heeft het initiatief genomen om de binnenstad te vergroenen. Hiermee maken zij de binnenstad aantrekkelijk voor bezoekers. Vanwege de professionaliteit van deze ondernemersvereniging en het gemak waarmee zij de gemeente en uiteindelijk ook de provincie opzochten, is de aanvraag goedgekeurd en spelen de gemeente en provincie zelf ook een (financiële) rol.
> **Uitdagingen**: Een belangrijke uitdaging is de vergroening van de binnenstad, waarbij 400.000 euro wordt geïnvesteerd om de historische waarde en erfgoed te versterken. Andere uitdagingen zijn de energietransitie, klimaatadaptatie en mobiliteit. De openbare ruimte in het centrum staat te vol met geparkeerde fietsen. De gemeente en lokale organisaties werken samen aan strategische thema's om deze uitdagingen aan te pakken. Een van de uitdagingen is om de belangen tussen de bewoners en ondernemers te blijven combineren: voor ondernemers is het groeiend aantal bezoekers positief, maar bewoners beginnen er last van te ervaren.
> **Les**: hoe beter bewoners en/of ondernemers georganiseerd zijn, hoe meer inspraak er is.

Foto: binnenstad Deventer.
Bron: Beeldbank Platform31, Fotograaf: Egbert Scheffer, Merel Tuk

Creëer gezamenlijk eigenaarschap en gelijkwaardigheid

In Deventer (zie kader) is dit gelukt door gezamenlijk eigenaarschap te creëren in plaats van naar elkaar te wijzen, of participatie als een verplicht onderdeel te zien. Er is een hoge mate van professionaliteit in

onderlinge bejegening en benadering, en een degelijke organisatie van bewonersinitiatieven. De ondernemers, de gemeenten en provincie werkten als gelijkwaardige partners aan een mooie binnenstad. Stuk voor stuk belangrijke randvoorwaarden voor effectieve participatie.

Motivatie voor participatie
Het kan lastig zijn om als gemeente een diverse groep belanghebbenden te bereiken en betrekken. Gepensioneerden bijvoorbeeld hebben over het algemeen meer tijd om een bewonersinitiatief op te zetten of om een informatiebijeenkomst te bezoeken, dan jonge werkende stellen of ondernemers.
De inzet van een combinatie van participatiemethoden vergroot de kans op een groter bereik. Zo kun je verschillende kanalen inzetten om een grote groep belanghebbenden te bereiken en zelforganisatie door een bewonersinitiatief ruimtebieden.

Daarnaast geldt dat de inzet van bewoners vaak afhankelijk is van het thema waarop geparticipeerd kan worden. Iemand met een achtergrond in energie zal zich eerder inzetten voor de energietransitie, terwijl een historicus misschien eerder meewerkt aan het behouden van een beschermd stadsgezicht. Ook de sociale overwegingen kunnen voor mensen belangrijke beweegredenen zijn om zich in te zetten voor de wijk. Participatie is een sociaal proces dat buurtbewoners dichterbij elkaar brengt.
Bewonersinitiatieven kunnen aanstekelijk werken, zoals bijvoorbeeld in het Spijkerkwartier in Arnhem: wat begon als een bewonersinitiatief is inmiddels uitgegroeid tot een web aan initiatieven, buurtverenigingen en vrijwilligersorganisaties. Dit alles draagt bij aan het verbeteren van de historische woon- en leefomgeving.

2.4 Erfgoed verbindt

Erfgoed, en specifiek een beschermd stads- of dorpsgezicht, kan een kans zijn om de sociale cohesie in de wijk te vergroten. Het besef dat men in een bijzondere wijk woont, kan bewoners en ondernemers onderling verbinden. Een voorwaarde is dan wel dat dit voor iedereen bekend is of wordt. Om dit besef te laten ‘indalen’ maakt de RCE maakt momenteel een sjabloon om de kernkwaliteiten van de beschermde gebieden kort en bondig in beeld te brengen in een brochure[8]. Deze komt in de tweede helft van 2025 beschikbaar. Deze handreiking kunnen gemeenten gebruiken om bewoners te laten ‘zien’ hoe bijzonder hun omgeving is. En om bewonersinitiatieven uit te dagen om te komen met creatieve ideeën en initiatieven om daar meer bekendheid aan te geven.Zo is in de Geitenkamp in Arnhem gekozen voor een liedje[9], dat het bijzondere karakter van de wijk bezingt en om bewoners ertoe aan te sporen goed voor het hegje in hun voortuin te zorgen. Een in het (eveneens Arnhemse) Spijkerkwartier zijn historische afbeeldingen op afvalcontainers geplaatst, met als doel dat bewoners hun afval erin deponeren en er niet langer naast zetten

Praktijkvoorbeeld | Beschermd Stadsgezicht Haarlem (1990) Nieuwe Groenmarkt (plein), Haarlem

> **Karakter plein:** De Nieuwe Groenmarkt ligt in het hart van de Haarlemse binnenstad. Aan de langgerekte pleinruimte staan voornamelijk monumentale en historische gebouwen. Centraal staat de Nieuwe Groenmarktkerk met een imposante voorgevel Het van oudsher groene, stadse woonplein is een plek waar mensen samenkomen en elkaar ontmoeten. Op dit moment is het plein nog versteend en ingericht op auto- en fietsverkeer.
> **Huidige opgave:** De Gemeente Haarlem zet in op het verbeteren van de verblijfskwaliteit en wil het versteende plein vergroenen en er een klassieke middenlaan aanleggen, met een duidelijke

[8] Zie pp 12-14, https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2024/01/01/tijdschrift-rijksdienst-voor-het-cultureel-erfgoed-nr.-4-van-2024.
[9] Liedje: “Had ik maar een haagje van Liguster”, zangers Wim en Stefan *(achternamen niet bekend)*.

hoofdrol voor de voetganger. Centraal doel is het herstellen van de identiteit van de Nieuwe Groenmarkt als plek van ontmoeting en verblijf, waar je prettig kunt wonen en samenleven. De terug te brengen waterpomp wordt marker en identiteitsdrager van het plein. Ook is er aandacht voor de verbinding van dit plein en de aanliggende straten in het beschermd stadsgezicht, zoals de Zijlstraat en de Kruisstraat.

> **Participatie**: Een buurtcomité wil samen met bewoners, ondernemers, gemeente, sociale instellingen en kerkbestuur werken aan het behoud en het versterken van de waarden van het plein en de unieke mix van wonen, verblijven, werken en maatschappelijke zorg. Na een door de gemeente georganiseerde bewonersbijeenkomst meldden bewoners zich bij het projectteam om in co-creatie het plein opnieuw in te richten. Een gespecialiseerd ontwerpbureau begeleidt dit proces
> **Aanpak**: De Nieuwe Groenmarkt samen een nieuwe invulling geven, op basis van gelijkwaardigheid en onderling vertrouwen; dat is het uitgangspunt bij dit co-creatieproject. Als start ervan is de historie van de plek geanalyseerd en waren er excursies naar andere historische steden en pleinen. Het ontwerp kwam tot stand in ontwerpateliers met gemeentelijke ontwerpers en bewoners: daarbij zijn scenario's 'verbeeld' met behulp van maquettes.
> **Financiering:** De gemeente Haarlem financiert de herinrichting uit een speciaal hiervoor bestemd projectbudget. Het team Erfgoed van de gemeente betaalt het historisch onderzoek en de presentatie hiervan. Voor specifieke onderdelen kijkt men naar crowdfunding mogelijkheden.
> **Les:** Bewoners die hun historische omgeving ervaren, waarderen en begrijpen, dragen sterker bij. Gelijkwaardigheid, vertrouwen en kennisdeling namen zorgen weg en versterkten de kracht van het beschermd stadsgezicht. Dit kwam de kwaliteit van het definitieve ontwerp en de voortgang van het project ten goede.

Foto: Co creatie maquette.
Bron: Gemeente Haarlem, Fotograaf: Marjoleine van Schaik

→ Meer informatie via deze links: Nieuwe Groenmarkt - Nieuws & feiten rondom de herinrichting, Herinrichting Nieuwe Groenmarkt en de Krocht | Gemeente Haarlem

In de praktijk blijkt de kans op actieve participatie het hoogste te zijn in buurten met hoge betrokkenheid van inwoners en weinig doorstroming. Zoals bijvoorbeeld in volksbuurten of in buurten met veel hoogopgeleiden (waaronder gentrificatiewijken). In zulke wijken bestaat mogelijk al een gevoel van trots onder de bewoners of een bewustzijn van de unieke waarden. Door bewoners op een positieve manier te 'voeden' met meer achtergrondinformatie over de unieke waarden van hun wijk, kun je een beroep doen

op de gezamenlijke verantwoordelijkheid om die unieke waarden goed te behouden en zo mogelijk te versterken. Hierdoor kan ook sociale cohesie onder de bewoners een boost krijgen. Zo wordt een BSDG een lust in plaats van een last.

Het is een uitdaging om de bewonersparticipatie te activeren in buurten waar juist een broze sociale cohesie is. Dit is in enkele wederopbouwwijken van nationaal belang het geval.[10] Nu, zo'n zestig jaar na de realisatie bouw of aanleg, zijn deze wederopbouwgebieden als gevolg van maatschappelijke en sociaaleconomische veranderingen het toneel van (ingrijpende) vernieuwingsoperaties.

→ Het organiseren van bewonersbetrokkenheid in deze kwetsbare wijken vergt een lange adem. Strategieën zoals bijvoorbeeld community building volgens ABCD-principes[11] zijn daarbij wellicht bruikbaar. Je kunt ze raadplegen op de website van WijkWijzer.

Praktijkvoorbeeld | Nationaal wederopbouwgebied (2011) Nagele, gemeente Noordoostpolder

> **Karakter dorp:** Het polderdorp Nagele is in de jaren vijftig ontworpen door architectencollectief 'De 8 en Opbouw'. Dit collectief bestond uit ontwerpers van Het Nieuwe Bouwen, zoals Cornelis van Eesteren en Gerrit Rietveld. Gebouwen met rechte lijnen en vlakken en platte daken, omrand door een gordel van bomen, domineren het beeld in Nagele. De grootste kwaliteit is misschien wel de ruime en groene aanleg, zoals een open middenterrein en woonhoven. Het oorspronkelijke groenplan is ontworpen door Mien Ruys en Wim Boer.

Foto: Nagele.
Bron: Buthker, Luc. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 12410-38523.

> **Bewoners:** Het merendeel van de woningen in het dorp is bestemd voor sociale huur. De samenstelling van bewoners is divers en heeft over het algemeen een lagere economische en sociale draagkracht.
> **Participatie:** De groenstructuur van Nagele was door de jaren heen 'verrommeld'. In 2009 ontstond het plan om de groenstructuur in originele staat terug te brengen en werd Buro Mien Ruys ingeschakeld. De gemeente Noordoostpolder betrok bewoners door per hof met hen in

[10] De wijken Amsterdam NieuwWest en De Wijert in Groningen zijn kwetsbare gebieden opgenomen in Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (NPLV). Bron: website NPLV, geraadpleegd op 28-03-2025.
[11] Asset Based Community Development (ABCD). Om sterke gemeenschappen in buurten te vormen heb je community builders nodig die volgens deze uitgangspunten kunnen werken.

gesprek te gaan. Dankzij een goede informatiebijeenkomst begrepen bewoners dat veel bomen vervangen moesten worden in het dorp. De gemeente zou bewoners ondersteunen bij het beheren van nieuw aangelegd groen, met behulp van een zorgboerderij en een groenbedrijf uit de omgeving. Ook zou materiaal worden geleverd door de gemeente.

> **Uitdagingen:** In de praktijk bleek het organiseren van beheer door de bewoners lastig. Ook kon er hiervoor geen extra budget naar het dorp, omdat dat voor scheve ogen zou zorgen in de rest van de gemeente in tijden van bezuinigingen.
> **Lessen:** Een les uit het participatietraject van Nagele is om aan te sluiten bij de capaciteit van bewoners. Bewoners met minder draagkracht hebben soms meer ondersteuning nodig, maar zijn 'top down' ook moeilijker te mobiliseren. Probeer daarom ook aan te sluiten bij intrinsieke interesses of motivaties. Andere lessen betreffen de interne organisatie van de gemeente. Het is van belang om een zichtbare ambtenaar te hebben met kennis van het nationaal wederopbouwgebied, die goed te vinden is voor collega's van bijvoorbeeld ruimtelijke ordening en beheer, zodat korte lijnen kunnen ontstaan. Daarnaast moet deze kennis worden vastgelegd in het lange termijn geheugen van de gemeente, zodat bescherming van het wederopbouwgebied niet afhankelijk is van één persoon.

Praktijkvoorbeeld | Beschermd Stadsgezicht (1984) binnenstad Amersfoort

Foto: Amersfoort.
Bron: Beeldbank Platform31.

> **Karakter wijk:** De binnenstad kenmerkt zich door een mix van woningen en winkels, waarbij veel panden zowel commerciële als residentiële functies hebben. Het aantal woningen groeit door de transformatie van kantoren naar woonruimtes.
> **Bewoners:** De belanghebbenden in de binnenstad zijn divers, variërend van ondernemers en pandeigenaren tot huurders boven de winkels. De gemeenschap is actief betrokken bij de herwaardering en ontwikkeling van het gebied, mede door de inspanningen van de stichting Vrienden van de Kamp (een winkelgebied in de binnenstad), die 150 leden telt.
> **Participatie:** De ondernemersverenigingen hebben zelf al meerdere keren onderzoeken uitgezet en zijn vervolgens met de resultaten naar de gemeente gegaan. Om die reden wordt de Kamp nu herontwikkeld. De gemeente heeft vervolgens meerdere bijeenkomsten georganiseerd om input van

belanghebbenden te verzamelen. Echter, de aanpak van de herinrichting is gefragmenteerd, wat tot frustratie heeft geleid bij de betrokkenen.

> **Uitdagingen:** Een belangrijke uitdaging is vergroening van de binnenstad, waarbij de balans tussen behoud en verandering van het beschermde stadsgezicht een spanningsveld vormt. Eigenlijk geldt dat voor alle transities rondom klimaatverandering: energie, mobiliteit en water spelen ook een belangrijke en cruciale rol.

> **Les:** Het is essentieel om een integrale visie te ontwikkelen en alle stakeholders vanaf het begin te betrekken bij de planvorming. Dit voorkomt een hapsnap aanpak en bevordert een samenhangende ontwikkeling. Daarnaast is het belangrijk om mee te gaan in de thema's die spelen bij belanghebbenden, zoals de warmtetransitie en waterhuishouding, en om respectvol om te gaan met de historische waarde van het gebied.

2.5 Participatievormen en voorbeelden

De gemeente die bewoners informeert over de regels rondom een beschermd stadsgezicht doet aan een vorm van participatie. En als een bewonersinitiatief op eigen houtje een onderzoek laat uitvoeren naar de mogelijkheden voor vergroening in een beschermd stadsgezicht en vervolgens een uitgewerkt plan bij de gemeente neerlegt is dat ook een vorm van participatie. Om teleurstelling bij bewoners te voorkomen is het van belang dat er een goed gedeeld begrip is over participatie voordat dit wordt ingezet. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand van de participatieladder, die zes ‘treden’ van participatie omvat; van laagdrempelig informeren tot en met volledige bewoners-verantwoordelijkheid voor bijvoorbeeld groen onderhoud.

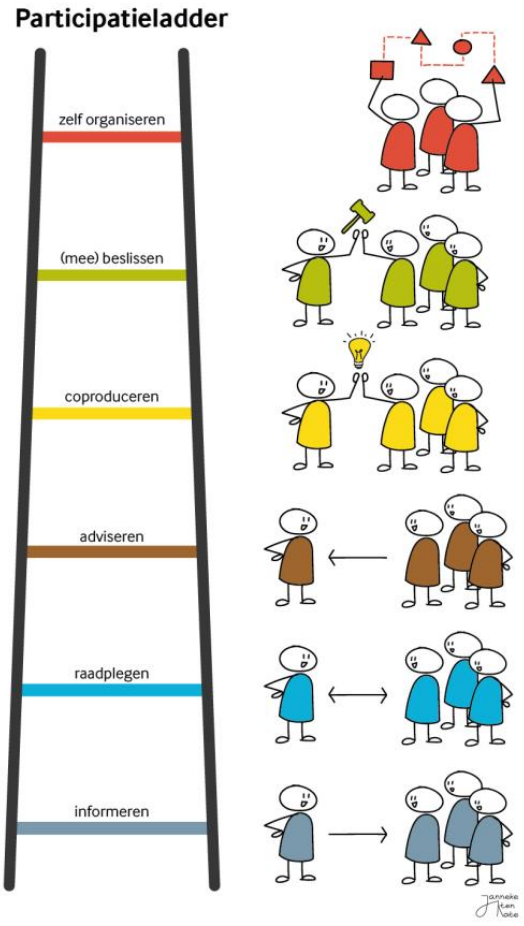

De rol van de overheid kan in drie vormen worden samengevat als het gaat over participatie: top-down organisatie waarbij de overheid bepaalt of en hoe participatie plaatsvindt, bottom-up waarbij de overheid bewonersinitiatieven faciliteert, en top-down voor bottom-up. De laatste variant is een combinatie van de eerste twee, waarbij de overheid allereerst top-down beslist dat er participatie nodig is, maar dat vervolgens op zo’n manier probeert te faciliteren dat de ideeën en invulling vanuit bewoners of ondernemers komen. Er is sprake van co-creatie. Wanneer dit ver genoeg doorgevoerd wordt, is er zelfs sprake van “overheidsparticipatie”.[12]

Onderstaande plaatje visualiseert de drie vormen van participatie.

[12] Amsterdamse definitie van overheidsparticipatie: Steeds vaker komen bewoners en ondernemers zelf met initiatieven. De gemeente kan daarbij helpen in de vorm van financiële steun, of bijvoorbeeld door kennis in te brengen of verbinding te leggen met maatschappelijke partners. Bron: participatieverordening gemeente Amsterdam 2024 , juni 2024, blz. 24).

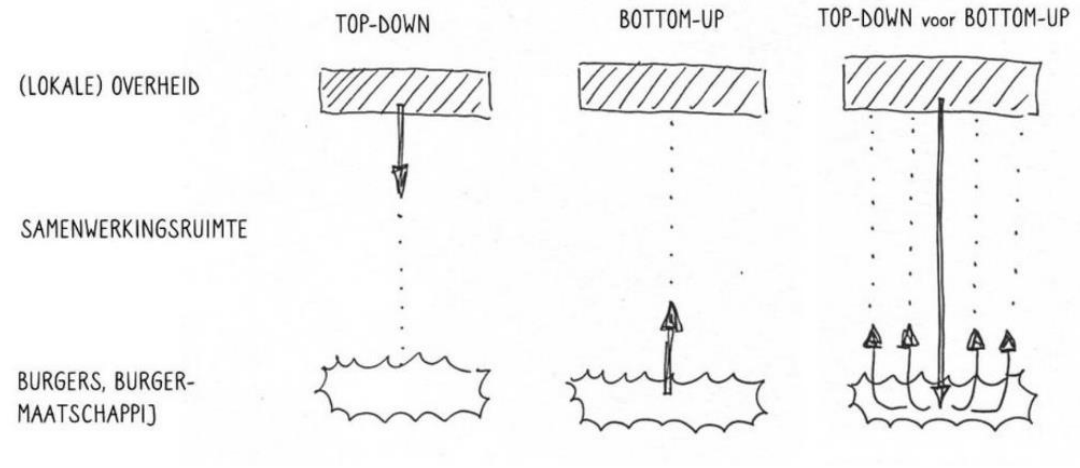

Bron: Top-down voor Bottom-up' (bron: T. Kobosilova (2023), blz. 76).

Top-down beheerplan | Vlaanderen
De beheerplannen uit Vlaanderen zijn een goed voorbeeld van top-down participatie. Vlaamse gemeenten kunnen o.m. voor een 'groot geheel met beschermd onroerend erfgoed' (zoals stads- of dorpsgezichten) zogeheten beheerplannen opstellen. In theorie kunnen particulieren ook het initiatief nemen, maar meestal doen gemeenten dat. In die plannen omschrijft men de historie, de huidige toestand en de erfgoedwaarden van het gebied. Daarnaast bevat het plan een visie en doelstellingen en geeft het aan op welke manier die waarden behouden kunnen worden. Het plan gaat zowel over erfgoedkenmerken en -elementen in de openbare ruimte als over eisen aan individuele panden. Het minimale participatieniveau is om pandeigenaren te informeren over de waarde van hun pand en de regels die bij een bescherming komen kijken. Vaak worden de plannen echter in samenspraak met buurtbewoners opgesteld, zodat men rekening kan houden met hun wensen en visies.

Bottom-up | Deventer
De binnenstad van Deventer kent een actieve ondernemersvereniging, die streeft naar een verblijfsvriendelijke binnenstad. Hoe langer bezoekers er verblijven, hoe meer geld ze uitgeven. Een manier om de historische binnenstad aantrekkelijker te maken is door meer groen toe te voegen aan de openbare ruimte. Gezamenlijk klopten de ondernemers daarom drie jaar geleden bij de gemeente aan met de wens om de binnenstad te vergroenen. Hoewel groen niet thuishoort in het originele historische plaatje zijn de partijen gezamenlijk tot de conclusie gekomen dat groen meer waarde toevoegt dan afbreuk doet aan het beschermde gezicht. Daarom wordt er de komende jaren flink geïnvesteerd door zowel de ondernemers als de gemeente en provincie in vergroening, met als visie 'het versterken van de historische waarde'. Een geslaagd voorbeeld van bottom-up participatie.

Top-down voor bottom-up / co-creatie | Noardeast-Fryslân
Door leegloop en achterstallig onderhoud dreigden beschermde dorpen in Noardeast-Fryslân te vervallen. Een cultuurhistorische en dorpsverkenning leidde tot het initiatief om via een Dorpsontwikkelingsmaatschappij (DOM) te investeren in het behoud van hun karakter. In samenwerking met de provincie heeft de gemeente vervolgens een experiment opgezet om de staat van de panden en de openbare ruimte in vier beschermde dorpsgezichten weer een boost te geven: de dorpsontwikkelingsmaatschappij (DOM). Elk dorp kreeg een lokale DOM-koepel waarin bewoners, ambtenaren en een projectleider samenwerkten. Zij beoordeelden subsidieaanvragen, waarna een overkoepelende DOM-koepel de definitieve toekenning deed. Zo kregen bewoners zelf invloed op de dorpsontwikkeling.

Praktijkvoorbeeld | Dorpsontwikkelingsmaatschappijen (DOM 1 en 2), gemeente Nordeast-Fryslân

> **Karakter dorpen DOM1:** Vier dorpen in de voormalige gemeente Dongeradeel startten in 2012 het DOM1-project. Deze dorpen werden op verschillende momenten beschermde gezichten: in 1977 (Paesens/Moddergat), 1990 (Metslawier en Ee) en 1991 (Holwerd). Het project DOM1 startte omdat de dorpen te maken hadden met leegloop en verval. DOM1 eindigde in 2019 en was erg succesvol.

> **Bewoners DOM2:** De gemeente Dongeradeel fuseerde in 2019 met andere gemeenten en werd gemeente Nordeast-Fryslân. De gemeente besloot het DOM1-principe te herhalen. Twintig dorpen namen deel aan DOM2 verspreid over een groot deel van de provincie Friesland. Hierdoor waren de bewoners erg divers.

> **Participatie:** Het initiatief voor DOM1 en DOM2 lag bij de gemeente. Ieder dorp had een DOM-koepel waar (bewoners)initiatieven voor aanpassingen in de openbare ruimte terecht konden komen. Een overkoepelende DOM-koepel behandelde initiatieven die hieruit voortkwamen vanuit alle deelnemende dorpen en steden. Een succesfactor van DOM1 was één centraal gemeentelijk aanspreekpunt voor de bewoners.

> **Uitdagingen DOM2:** De fusie was ambtelijk al gerealiseerd, maar bestuurlijk nog niet. Ook was voor DOM2 veel minder geld beschikbaar, waardoor van begin tot eind de aanpak niet gelijk was aan die van DOM1. Zo was er bij DOM2 nooit een goed projectvoorstel en werd er voor het hele gebied één 'oliemannetje' aangesteld, met als functie de verbinding te leggen en verschillende betrokkenen te begeleiden, in plaats van voor elk dorp een eigen oliemannetje zoals bij DOM1.

> **Lessen:** Hoewel DOM1 een groot succes was, werd DOM2 dat niet. Binnen en tussen de dorpen van DOM1 heerste een hoge intrinsieke motivatie en sociale cohesie, die er bij DOM2 niet waren. Daarnaast ontbraken bij DOM2 voldoende financiering en een duidelijk projectplan inclusief taakverdelingen en rollen. Het is hierbij ook belangrijk duidelijk te zijn in verwachtingen en over een overlegstructuur. Tot slot werden bij DOM1 betrokkenen gelijkwaardig bejegend, terwijl bij DOM2 frictie ontstond op dit gebied. Hier liggen de grootste lessen voor verbetering.

Foto: Burdaard, gemeente Noardeast-Fryslân, deelnemend dorp van DOM2.
Bron: Wal, A.J. van der. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, documentnummer: 202.196.

Bottom-up en overheidsparticipatie | Leiden

Praktijkvoorbeeld | Het Singelpark, onderdeel van beschermd Stadsgezicht (1981) Binnenstad Leiden

> **Historisch karakter**: Het Singelpark in Leiden maakt onderdeel uit van de binnenstad in Leiden, dat sinds 1981 is aangewezen als beschermd stadsgezicht. De historische binnenstad wordt omringd door een zes kilometer lange vestinggracht uit de 17e eeuw. Het is daarmee één van de grootste nog intacte vestingwerken van Europa.
> **Participatie**: Het Singelpark heeft sinds 2009 een grote ontwikkeling doorgemaakt dankzij actieve bewoners. Het project Singelpark is een voorbeeld van bottom-up initiatief en een vorm van overheidsparticipatie. Bij de ontwikkeling van het park was niet de gemeente initiatiefnemer, maar een groep actieve bewoners. Zij namen het voortouw in de ontwikkeling van de plannen en hebben daarmee de gemeente aangezet tot het leveren van passende ondersteuning. Het resultaat is dat er een aaneengesloten wandelroute aan de binnenkant van de Singel is gerealiseerd.
> **Bewoners**: Een actieve bewoner begon met het maken van een visie op de herontwikkeling van het park rondom de Singel als hobby-project. Het project professionaliseerde met behulp van het Stadslab Leiden. De stichting Vrienden van het Singelpark werd in het leven geroepen om het park te realiseren en in stand te houden. De stichting heeft een aantal betaalde coördinatoren in dienst, maar rust verder geheel op vrijwilligers die het park beheren. De gemeente is eigenaar van de grond en heeft een beheer-convenant afgesloten met de stichting.
> **Financiering**: De stichting Vrienden van het Singelpark wordt gefinancierd vanuit een divers netwerk van donateurs: bedrijven, horeca, privé mensen, maatschappelijke organisaties, fondsen. Daarnaast levert de gemeente een financiële bijdrage voor het beheer.
> **Uitdagingen**: De samenwerking met de gemeente kwam langzaam op gang, maar inmiddels zijn de lijntjes met de gemeenteraad en het college van B&W kort. Het belang van het Singelpark wordt breed gedragen.
> **Lessen**: De sterke visie op herontwikkeling helpt. Het Singelpark zou niet alleen het mooiste park van Nederland worden, maar ook het langste en spannendste stadspark. Voor het succes van dit grote bottom-up project was het opzetten van een professionele stichting van belang. De gemeente moet de toegevoegde waarde van bewonersinitiatieven herkennen. Een faciliterende rol is hierbij van belang. De gemeente moet het project niet overnemen, maar juist inzien dat een bewonersinitiatief soms meer slagkracht heeft door een gebrek aan bureaucratische regels of werkwijzen.

Foto: Morspoort Leiden.
Bron: beeldbank Platform31, Fotograaf: Dirk van Egmond.

Bottom-up | Arnhem

Praktijkvoorbeeld | Beschermd Stadsgezicht (2007) Spijkerkwartier, Arnhem

> **Gemengde wijk**: De 19e -eeuwse wijk combineert wonen in herenhuizen en hofjes met kleine industrie en bedrijvigheid.
> **Historisch karakter**: Spijkerkwartier is een dicht bebouwde stadswijk met een klassieke stedenbouwkundige opzet en op veel plekken een groen karakter: herenhuizen, symmetrische aanleg van de straten, doorkijkjes naar groene hofjes, brede stoepen.
> **Participatie**: De gemeente is bezig met een gefaseerde uitwerking van de plannen. De straten die al zijn aangepakt laten zien dat de wijk meer kwaliteit krijgt door passende bestrating en meer ruimte voor groen, wat grotendeels aansluit bij de klassieke opzet van de wijk. DeBlauweWijkEconomie (zie deze link) is een actief bewonersinitiatief waaruit een groot aantal kleinere initiatieven op allerlei vlakken is gestart. Niet alle bewoners doen mee, maar degenen die dat wel doen ervaren een versterkt gemeenschapsgevoel. De status van beschermd stadsgezicht is een kans omdat het de wijk een bijzonder verhaal geeft, wat bewoners kan verbinden. Door middel van de gemeentelijke wijkteams betrekt de gemeente de buurt.
> **Uitdagingen**: Balans tussen vergroening en parkeerplekken; bewoners mogen de parkeergelden zelf uitgeven in de wijk. Een klein aantal bewoners is daardoor tegen de plannen om parkeerplaatsen om te zetten in groen. De gemeente wil graag de hofjes vergroenen, geveltuinen stimuleren en regenwater afkoppelen. De respondent, een bewoner die zelf in de erfgoedcommissie van het grotere bewonersinitiatief zit, geeft aan dat de gemeente zelf het beschermde gezicht niet goed onderhoudt. De bewoner zoekt naar een contact bij de gemeente of de omgevingsdienst om dit aan te geven.

3 Ontwikkelingen in openbare ruimte

3.1 Ruimtelijke ordening als middel voor instandhouding erfgoed

Het Verdrag van Granada definieert erfgoed breed: industrieel erfgoed, cultuurlandschappen, ensembles en architectonisch erfgoed. Het bevat bepalingen over inventarisatie, documentatie, bescherming en restauratie. Nederland ratificeerde het verdrag in 1994.

Het verdrag benadrukt dat architectonisch erfgoed geïntegreerd moet worden in ruimtelijke ordening en openbare ruimtes.[13] Nieuwe ontwikkelingen in de openbare ruimte moeten bijdragen aan het verbeteren van de kwaliteit van de omgeving en het erfgoed, en moeten zorgvuldig worden ontworpen om het bestaande erfgoed te respecteren en te versterken.

3.2 Transitie-opgaven in de openbare ruimte

Nederland staat aan de vooravond van een aantal grote transities op het gebied van klimaat, mobiliteit, energie, biodiversiteit en circulariteit. Dit heeft grote impact op de boven- en ondergrondse openbare ruimte. De belangrijkste ontwikkelingen[14] zijn:

1. **Klimaatadaptatie**: Nederlandse steden investeren in groene infrastructuur zoals groene daken en regenwaterbeheer om zich aan te passen aan klimaatverandering. Dit is een van de redenen voor gemeenten om bij rioolvervanging een gescheiden rioolstelsel (een buis voor afvalwater en een buis voor hemelwater) aan te leggen.
2. **Verstedelijking en verdichting**: Het aantal bewoners van steden groeit, wat leidt tot uitdagingen in ruimtelijke planning en mobiliteit. Er is een focus op efficiënter gebruik van openbare ruimte en transformatie van oude industriegebieden tot woongebieden.
3. **Circulaire economie en materialen en duurzaamheid**: Er is toenemende aandacht voor duurzame en circulaire materialen bij aanleg en renovatie van openbare ruimte. Daarnaast bevordert het gebruik van gedeelde voorzieningen, zoals bijvoorbeeld een gemeenschappelijke moestuin in de openbare ruimte, een duurzaam gebruik van de openbare ruimte.
4. ***Smart cities* en digitalisering**: Technologieën zoals *Internet of Things* en data-analyse worden gebruikt om de openbare ruimte efficiënter te beheren en de leefbaarheid te verbeteren.
5. **Groen in de stad**: Vergroenen draagt bij aan esthetiek, gezondheid en welzijn, behoud van de biodiversiteit maar ook voor de klimaatadaptatie (hittestress verzachten).
6. **Mobiliteitstransitie**: Nederland streeft naar meer duurzame mobiliteit zoals fietsen, elektrisch openbaar vervoer en deelmobiliteit: dat alles heeft invloed op de infrastructuur.
7. **Energie- en warmtetransitie:** Nederland streeft naar groene energiebronnen en een efficiënt elektriciteitsnet om vraag en aanbod in balans te houden. Voor de reeds volle ondergrond betekent dit een toename van de kabels en leidingen. Ook hebben bewoners de behoefte om zonnepanelen al dan niet collectief in de wijk te integreren. Dit is van invloed op de beleving van het gebied.
8. **Sociale veerkracht en cohesie**: Het is belangrijk dat mensen elkaar kunnen ontmoeten in een sociaal veilige openbare ruimte.

[13] Bron: Website RCE, internationale verdragen, geraadpleegd d.d. 25-03-2025.
[14] Bron: Rapportage “Integraal Samenwerken Openbare Ruimte, voorstel landelijk ondersteuningsteam, versie 1.0”, Supply Value, januari 2024.

De gevolgen van energie-, mobiliteits- en klimaatopgaven zijn ook voor beschermde stads- en dorpsgezichten onontkoombaar. Zo verwacht men dat bepaalde bomen over 50 jaar niet meer overleven in het veranderde klimaat. En op 17 november 2024 schreef de NOS: “Het stroomnet raakt overvol. Om aan de groeiende vraag naar stroom te voldoen, wil het kabinet dat er de komende jaren 50.000 elektriciteitshuisjes worden gebouwd. Eén op de drie straten moet daarvoor de komende jaren open.”

In Rotterdam Tuindorp Vreewijk is sprake van een volle ondergrond waardoor er geen ruimte is voor gescheiden rioolstelsel. Thema’s als vergroening, verminderen van parkeerplekken, waterhuishouding en het leggen van kabels en leidingen spelen ook in de historische binnensteden van Deventer en Amersfoort en in het Spijkerkwartier van Arnhem. In Deventer staat de openbare ruimte in het centrum te vol met geparkeerde fietsen.

Participatie in openbare ruimte met erfgoed
De mate van bewonersparticipatie varieert. Bij gewoon onderhoud, zoals de vervanging van een riool, beperkt de inspanning van de gemeente zich tot het informeren van de bewoners. Echter, door alle transities komt simpel vervangingswerk steeds minder voor en zal een ingrijpender herinrichting van een straat vaker aan de orde zijn. Bewoners, ondernemers en maatschappelijke partijen zullen hierdoor vaker betrokken worden bij de besluitvorming over de aanpassing of herinrichting van de openbare ruimte.

3.3 Inrichting van de openbare ruimte

Integrale programmering omvat ook erfgoed en archeologie
Steeds meer gemeenten richten zich op integraal programmeren van verschillende ingrepen in de openbare ruimte, omwille van de samenhang tussen plannen. Het voorkomt overlast en schade door gebrek aan afstemming tussen interne gemeentelijke afdelingen en externe partijen als energieleveranciers of telecomaanbieders. Bij een integrale aanpak van een gebied is er vaak één leidend investeringsvoornemen, zoals rioolvervanging of aanleg van een warmtenet, waarop andere investeringen meeliften. De planvoorbereiding en ontwerpfase omvatten aspecten zoals de omgevingswetinstrumenten, investeringsallianties, ontwerpend onderzoek, participatievormen en samenwerking tussen de afdelingen fysiek domein-sociaal domein-dienstverlening. Bij een beschermd stadsgezicht is het belangrijk om ook de afdeling erfgoed en archeologie actief te betrekken.

Het is zaak dat de gemeentelijke ontwerp- en beheerafdelingen tijdig en wel voorafgaand aan een ingreep in of herinrichting van de openbare ruimte van een beschermd stadsgezicht afstemming zoeken met de afdeling erfgoed. Op die manier kun je transities benutten als kans om het onderhoud van beschermde gezichten structureler aan te pakken.

Participatie in openbare ruimte met erfgoed
De gemeentelijke afdelingen betrokken bij een ingreep in de openbare ruimte van een BSDG moeten goed met elkaar afstemmen wanneer welke afdeling aan zet is, en door wie en op welke wijze worden de bewoners en stakeholders betrokken. Zo is het in de richtlijn voor een beheerplan van het Vlaamse agentschap Onroerend Erfgoed vaak de afdeling erfgoed van de gemeente die het initiatief neemt om een beheerplan voor een groter geheel op te stellen en als onderdeel daarvan de bewoners en gebruikers betrekt. Het opstellen van een beheerplan is ook toepasbaar in Nederland.

Inrichting van de openbare ruimte door bewoners

Buurtplanrecht | gemeente Amsterdam

Onderdeel van de Amsterdamse Participatieverordening 2024 is “overheidsparticipatie” met een beschrijving van de zogenoemde buurtrechten. Zo voorziet artikel 11c in het *buurtplanrecht*. Bewoners kunnen een plan indienen voor de inrichting van de openbare ruimte, bijvoorbeeld een park, plein of straat. Bewoners hebben dan concrete wensen en ideeën over de inrichting en voorzieningen, zoals meer groen of parkeerplekken, speelruimte voor kinderen, bredere stoepen, meer lichtpunten, andere zichtlijnen of het gebruik van bepaalde duurzame materialen. Als het verzoek wordt ingewilligd, dan mogen bewoners samen met de gemeente de ruimte ontwerpen of zij komen zelf met een ontwerp. Plannen voor de inrichting van de openbare ruimte kunnen alleen ingediend worden als er regulier onderhoud of herprofilering in de planning staat. De gemeente beoordeelt het plan op haalbaarheid, wenselijkheid en aansluiting bij beleid. Het college van burgemeester en wethouders beslist uiteindelijk of het plan wordt goedgekeurd. De gemeente biedt adequate begeleiding en budget.[15]

Initiatieven van de ondernemersvereniging | binnenstad Amersfoort

De Ondernemersvereniging Binnenstad Amersfoort (OBA) houdt zich actief bezig met de inrichting van de openbare ruimte. Een goede inrichting is een belangrijke voorwaarde om voldoende klanten te trekken. Zo is recent de straatverlichting in een deel van de binnenstad overgegaan van een puur verkeers-geleidende functie naar gevelverlichting. Dat geeft een hele ander sfeer en is daardoor aantrekkelijker voor bezoekers. Daarnaast heeft de OBA in een vroeg stadium zelf een bureau een opdracht gegeven om een bepaalde herontwikkeling in de binnenstad te ontwerpen. Dit heeft de gemeente aangejaagd om met herinrichting aan de slag te gaan. Ook loopt er een vergroeningsproject in samenwerking met de Wageningen University & Research. Het leverde een serie rapporten op hoe vergroening mogelijk is in de binnenstad. Het heeft de gemeente gestimuleerd ermee aan de slag te gaan.

In het **Spijkerkwartier in Arnhem,** een beschermd stadsgezicht, werd vanuit een bewonersinitiatief een wedstrijd uitgeschreven voor de vormgeving van nieuwe fietsenrekken. Dit heeft geresulteerd in fietsenrekken in de vorm van een zuiltje, zoals die vroeger ook in de buurt te vinden waren.

3.4 Openbare ruimte in een beschermd stadgezicht

Het inrichten en beheren van de openbare ruimte in een beschermd stads- of dorpsgezicht is anders dan in een “gewone” wijk. Dit komt door de verschillende randvoorwaarden die daaraan gesteld worden.

In veel gevallen is eerst cultuurhistorisch onderzoek nodig als basis voor planvorming. Er spelen verschillende dilemma’s in een BSDG; hoe bepaal je als gemeente wie de stakeholders zijn, en welk historisch perspectief leidend is bij de (her)inrichting van de openbare ruimte?

Een vergunning moet vaak voldoen aan een toets aan het beeld-kwaliteitsplan (of een advies door de stadsbouwmeester) en dat maakt het werk complexer. Meer afstemming met in- en externe

[15] Bron: participatieverordening gemeente Amsterdam 2024, blz. 23 t/m 26.

stakeholders, vaak met tegengestelde belangen zoals in de levendige en drukke historische binnensteden, maakt doorlooptijden langer en leidt tot stijgende kosten.

Hogere kosten houden ook verband met de aard en de kwaliteit van de (historische) openbare ruimte, zoals de aanwezigheid van pleinen, brinken, parken of plantsoenen. Voor historische kernen geldt bovendien dat gemeenten geneigd zijn hierin meer te investeren, gelet op het belang van het centrum voor de betreffende plaats.

'Kookboeken' voor beschermd gezicht | Apeldoorn

De gemeente Apeldoorn werkt met de "Apeldoornse kookboeken". De kookboeken bieden bewoners of stakeholders achtergrondinformatie over de verschillende wijken van Apeldoorn, waaronder ook beschermde stadsgezichten zoals de wijk De Parken. De kookboeken geven tips voor inrichting en verbouwing van (particulier) vastgoed. De kookboeken zijn echter niet vastgesteld door de raad, en dus niet verplichtend.

Erfgoeddeal | Leiden

De gemeente Leiden heeft 20 kilometer aan kademuren en wil voorkomen dat voor iedere meter een apart plan gemaakt moet worden. Met hulp van de erfgoeddeal (subsidie RCE) werkt de gemeente aan een toolbox/handboek per specifieke onderhoudsopgave van de kades. Daarin zijn afbeeldingen door de tijd heen opgenomen, waarin je ziet dat het stadsgezicht er per periode weer anders uitzag. Dit roept de vraag op: welk plaatje kies je? De experts adviseren om per monument af te wegen wat het monument "kan hebben". Het helpt daarbij om te kijken naar de inrichting van het gebied gedurende verschillende periodes: welk beeld past het beste bij de huidige standaarden en is haalbaar om uit te voeren? Bijvoorbeeld de wens tot vergroenen: op oude plaatjes van de Leidse kades stonden al bomen voor schaduw tegen de zon.

Foto: Zicht op de Nieuwe Rijn en de Koornbrug, Leiden.
Bron: gemeente Leiden.

Om de gewenste (toekomstige) functie van de openbare ruimte in het beschermde stadsgezicht voor bewoners, ondernemers én bezoekers goed te kunnen bepalen, is participatie heel belangrijk.

Dilemma: van wie is het beschermde stadsgezicht?
Het ontbreken van een duidelijk antwoord op de vraag wie de “eigenaar” van de openbare ruimte is stelt gemeenten voor een dilemma bij het organiseren van bewonersparticipatie: wie betrek je? Dit geldt ook voor BSDG’s, in het bijzonder voor historische binnensteden. De binnenstad is als centrum van een stad feitelijk van de gehele gemeenschap. De binnenstad is vaak van groot maatschappelijk belang voor niet alleen de centrumbewoners, maar voor alle stedelijke inwoners inclusief de bezoekers. Vandaar ook dat veel partijen een bijdrage leveren aan de vitaliteit en kwaliteit van de publieke ruimte.

Een ondernemer uit Deventer duidt de historische binnenstad als het “tafelzilver”. Iets om te koesteren; het trekt bezoekers die genieten van de sfeer en beleving. Een ander aspect speelt in de gemeente Leiden. Hier wonen relatief veel studenten, die doorgaans na een aantal jaren de stad weer verlaten. De vraag is hoe groot hun participatiestem zou moeten zijn.

Discussies over dit thema zorgen echter voor nieuwe kansen. Bij participatie in een binnenstad zijn vele mogelijkheden; het inrichten van een burgerberaad, het betrekken van scholen, het maatschappelijk middenveld, historische verenigingen, ondernemersvereniging, bewoners et cetera.

Een beschermd stadsgezicht biedt kansen
Beheerders zien erfgoedcollega’s soms als zeer behoudend; er zou weinig veranderd mogen worden in een beschermd stadsgezicht. Enkele voorbeelden:

> In de wijk De Parken in Apeldoorn werd het breed-gedragen plan voor ecologische straatvergroening van de bewoners door het college van B&W en de gemeenteraad afgekeurd omdat het niet past in het historische plaatje; hierin pasten alleen groene bermen.
> Voor vergroeningsplannen van de kades in de gemeente Amsterdam was geen ruimte omdat het niet in het historische beeld past.
Echter, deze beslissingen zijn een logisch gevolg van een goede analyse van de bijzondere kenmerken die je wilt behouden. Om niet voor verassingen komen te staan is het dus belangrijk vooraf een goede analyse te maken van de kernkwaliteiten van een beschermd gebied, en bijzondere kenmerken qua openbare ruimte (pleinen, bestrating, zichtlijnen, bruggen, heggen, straatmeubilair, kades, specifieke beplantingen, etc.).

Je kunt historische waarden ook benutten als kansen om bepaalde transities te stimuleren. En andersom: de transitieopgaven bieden ook kansen om bepaalde historische waarden te accentueren. Enkele voorbeelden:

> Bij de herinrichting van de openbare ruimte binnen een beschermd stadsgezicht rijst de vraag welke historische waarden je hierbij betrekt. Kijk je 100 jaar terug of over een langere periode? En wat betekent dat voor het gebruik van die openbare ruimte? Historische kaden en bruggen in oude binnensteden zijn bijvoorbeeld nooit ontworpen voor het huidige zware autoverkeer. Anderhalve eeuw geleden reden er nog geen auto’s, en was er meer ruimte voor langzaam verkeer en voetgangers. Door steden autoluw te maken, ontstaat er meer ruimte voor ontmoeting. Zo bedachten Amsterdamse middelbare scholieren het idee om een historische brug af te sluiten voor verkeer zodat er ruimte ontstond voor ontmoeting en het maken van TikTok-video's.
> De binnenstad in Amersfoort heeft een mooie grachtengordel (net als vele andere binnensteden met een beschermde status). Dit biedt kansen voor innovatieve energiewinning uit de grachten (aquathermie), waarbij warmte uit het water o.a. wordt gebruikt voor het verwarmen van de gebouwen. Dit lijkt een mooie kans voor binnensteden, maar – als je een eerlijke en collectieve verdeling wenst - roept tegelijkertijd vraagstukken op: de energiemarkt is geprivatiseerd, van wie is dat water, en dus de energie?

> Archeologie kan een belemmerende, maar ook een kansrijke factor zijn bij de inrichting van de openbare ruimte. Bij de herinrichting van het gebied rondom de Visfontein op de Vismarkt in Leiden speelde archeologie in de ondergrond een rol. De afdelingen Beheer en Erfgoed besloten samen om de vondsten een centrale plek te geven in het bovengrondse nieuwe plan.

Citydeal Tijdloze Grachten

Historische binnensteden zijn hét symbool van ons nationale erfgoed. Veel van deze binnensteden kennen unieke, eeuwenoude grachtenstelsels die niet alleen een belangrijke rol spelen in de aantrekkingskracht van deze steden, maar ook in de waterinfrastructuur. Maar onze grachten, kades, werfkelders, bruggen en sluizen raken verouderd, verkeren in slechte staat en zijn overbelast. In september 2024 startte de citydeal Tijdloze Grachten. Gemeenten, Rijk en kennisinstituten slaan de handen in elkaar om de historische centra van Nederlandse binnensteden leefbaar en veilig te houden. Wanneer renovatie en een forse investering nodig zijn, hanteren we een integrale “gevel tot gevel” aanpak. Ook hier is bewonersparticipatie een belangrijk onderwerp.
Bron: Website Citydeal tijdloze grachten

3.5 Beheer van de openbare ruimte door bewoners

Gemeenten kunnen bewoners actief betrekken bij het onderhouden van een beschermd stadsgezicht. Dit kan het beste via zelfbeheer/actieve deelname. Echter, niet alle thema’s zijn geschikt voor zelfbeheer. Een groot aantal taken in de openbare ruimte is onmiskenbaar het domein van de gemeente; bijvoorbeeld het vervangen van het riool (wettelijke taak), onderhoud van wegen, bruggen en kademuren. Zelfbeheer door bewoners richt zich veelal op gebieden als groenbeheer, boomspiegels, geveltuintjes, moestuinen, speelplekken en straatmeubilair. Aandachtspunten hierbij zijn:

> Kennis en expertise: hebben de bewoners kennis hoe bomen en beplanting op de juiste manier te snoeien en wordt gereedschap op een veilige wijze gebruikt? De gemeente kan een cursus aanbieden of materiaal in bruikleen geven.
> Voor sommige activiteiten is een vergunning of toestemming van de gemeente nodig. Dit kan bijvoorbeeld gelden voor het plaatsen van objecten zoals banken, picknicksets of pergola's.
> De openbare ruimte moet veilig en toegankelijk blijven voor alle gebruikers.
> Passen de initiatieven binnen het bredere beheerplan van de openbare ruimte? En specifiek voor BSDG geldt de toets aan de welstandseisen en het beeldkwaliteitsplan.
> Hoe en door wie worden de gemaakte kosten betaald?

Het is makkelijker bewoners te stimuleren het openbare groen te beheren als ze in een eerdere fase ook een stem hebben gehad bij de inrichting ervan. Wel is begeleiding en sturing nodig, want de bewoners kunnen onbedoeld ook (historische) waardes stuk maken. Denk aan het verwijderen van de karakteristieke ligusterhaagjes in de Geitenkamp in Arnhem of in Tuindorp Vreewijk in Rotterdam. In Apeldoorn beheren circa dertig vrijwilligers historische begraafplaatsen; in hun enthousiasme restaureren ze grafstenen niet altijd op een goede manier.

Wat wel en niet mag in een BSDG ligt vast in een beheerplan, omgevingsplan en ruimtelijke kwaliteitsbeleid. Voor veel bewoners is dit echter lastig toegankelijke materie.

→ Een goed voorbeeld om bewoners te informeren over de regels voor wijzigingen van panden en erfafscheidingen is deze handleiding uit Rotterdam.

Foto's: Vergroening in Amersfoort, Spijkerkwartier en Leeuwarden. Bron: RCE, Fotograaf Peter Timmer

Overigens zijn er ook voorbeelden waar de vakkennis van de bewoners of vrijwilligers juist van hoog niveau zijn. In Leiden wordt het Singelpark beheerd door vrijwilligers. Sommigen zijn zelf werkzaam bij Naturalis, de Hortus Botanicus of de biologiefaculteit en hebben veel kennis van het groen.

BuurtGroenBedrijf | Arnhem

In het Spijkerkwartier in Arnhem vergroenen bewoners al lange tijd succesvol de wijk. Het semi-professionele BuurtGroenBedrijf, een stichting zonder winstoogmerk ondersteunt hen. Ze vergroenen buitenruimte (privaat en openbaar) in de wijk door te ontstenen en klimaatadaptieve tuinen en geveltuinen aan te leggen. Het vergroenen van de buitenruimte bevordert de luchtkwaliteit van de wijk, geeft verkoeling tijdens extreme hitte en zorgt dat regenwater kan infiltreren in de bodem. De gemeente kijkt in haar plannen naar de monumentale opzet van de beschermde wijk en zorgt dat het groen daar zoveel mogelijk op aansluit. Dit alles draagt bij aan de aantrekkelijkheid van de woon- en leefomgeving en daarmee de toekomstwaarde van het beschermde stadsgezicht.

Participatie in openbare ruimte met erfgoed

Gemeenten kunnen bewoners ondersteunen bij het zelfbeheer door bijvoorbeeld:

- Afsluiten van een beheercontract tussen de bewoners en een gemeentelijke wijkbeheerder.
- Informeren over de welstandeisen en het beeldkwaliteitsplan van de BSDG.
- Ondersteunen bij het professionaliseren van organisatievorm; bijvoorbeeld het oprichten van een stichting.
- Werken met budget-recht. De gemeente Amsterdam werkt hier in sommige wijken mee. De bewoners krijgen beschikking over een bepaald onderhoudsbudget voor de openbare ruimte. Zij mogen zelf kiezen waarvoor en hoe ze dit geld inzetten. In de meeste gevallen gaat dat naar vergroening. En in Arnhem mogen bewoners van het Spijkerkwartier het parkeergeld zelf inzetten in hun wijk.
- Bieden van groenpakketten aan bewoners voor het vergroenen van hun straat. Onder meer de gemeente Leiden doet dit. En zogenoemde "groencoaches" ondersteunen daar bewoners bij het onderhoud van het groen.

4 Organisatievormen en financiering van bewonersinitiatieven

Bewonersinitiatieven zijn vaak succesvoller naarmate hun organisatiegraad professioneler is. Georganiseerd in bijvoorbeeld een stichting of een vereniging komen ze eerder in aanmerking voor een subsidie. Dit hoofdstuk gaat in op enkele organisatievormen en financieringsbronnen en verwijst naar websites waar meer informatie te vinden is voor gemeenten die bewoners hierover willen informeren en ondersteunen bij het professionaliseren van hun organisatievorm.

4.1 Organisatievormen

Er zijn verschillende manieren waarop bewoners zich kunnen organiseren. De meest voorkomende organisatievormen voor beschermde dorps- en stadsgezichten zijn verenigingen, stichtingen en coöperaties. Ook een dorps- of wijkontwikkelingsmaatschappij kan een vereniging, stichting of coöperatie zijn.

LSA Bewoners biedt informatie over (rechtsbevoegdheid van) verenigingen, stichtingen en coöperatieve verenigingen. Op de website van LSA vind je informatie over het omzetten van een stichting naar een vereniging en andersom. Het landelijk programma Ondernemen met je Buurt helpt inwoners om een maatschappelijk en duurzaam project te starten met de buurt. LSA, Social Enterprise NL en de Nationale Postcode Loterij bieden via dit programma kennis, inspiratie, tips (voor bijvoorbeeld financiering), workshops en een netwerk.

Zoeken naar een passende rechtsvorm

DeBlauweWijkEconomie uit Arnhem beschrijft hoe ze met behulp van een notaris voor het BuurtGroenBedrijf gekozen hebben voor een passende rechtsvorm. Bij het zoeken naar een geschikte juridische entiteit kwamen ze tot de conclusie dat een stichting met deelnemersraad het beste paste. Dit model biedt slagvaardigheid en inspraak voor verschillende groepen, zoals wijkbewoners, bedrijven en partners. (bron: website LSA Hulp bij zoektocht naar rechtsvorm voor bewonersinitiatief - LSA).

4.2 Financieringsvormen

4.2.1 Subsidies

Het loont om te onderzoeken of er subsidiemogelijkheden zijn voor een burgerinitiatief. Deze paragraaf geeft enkele voorbeelden van subsidies van verschillende overheden. Vaak hebben de subsidies een beperkte doorlooptijd. Ter inspiratie geeft deze paragraaf enkele voorbeelden (let op: deze kunnen mogelijk al verlopen zijn).

> Van gemeenten voor bewoners. Voor lokale projecten is het altijd van belang de lokaal beschikbare mogelijkheden uit te zoeken. Het praktijkboek Slagkracht in de Wijk argumenteert dat het van belang is partners mede-eigenaar van een gebiedsgerichte prioritering te maken, extra of tijdelijke middelen in te zetten om een extra impuls te geven of bewegingen in gang te zetten, en participatie te beschouwen als normale kosten van renovatie en transformatie.

- Via https://www.verbeterjehuis.nl/energiesubsidiewijzer is per gemeente veel te vinden. Het betreft maatregelen voor verbetering van vastgoed, maar ook voor vergroening zoals het planten van bomen en het beschermen van monumentale bomen.
- Van provincies, te vinden op hun websites. Bijvoorbeeld "Subsidie buurtfonds, buurtnatuur en buurtwater" van de Provincie Noord Brabant.
- Van waterschappen en hoogheemraadschappen. Op https://hetgroeneloket.nl/subsidies/ is een breed aanbod te vinden van de mogelijkheden die met name waterschappen en hoogheemraadschappen hebben om vergroening te financieren. Enkele voorbeelden[16]
  - "Subsidie groen en water in de buurt" van het Waterschap Amstel Gooi en Vecht. Doel: het bevorderen van groen en water in de wijk en op- en aan gebouwen.
  - "Subsidieregeling blauwe bewonersinitiatieven" van Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden. Doel: Duurzamer inrichten van wijk, plein of tuin.
- Van RCE voor gemeenten en bewoners. De Erfgoed Deal ondersteunt projecten financieel die erfgoed inzetten om de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Bijvoorbeeld, in het project "Klimaatbestendige Leidse binnenstad" kunnen bewoners cofinanciering aanvragen voor het vergroenen van hun eigen buitenruimte. Meer informatie op: https://www.erfgoeddeal.nl/

4.2.2 Fondsen

Hieronder volgt een opsomming van enkele fondsen die beschikbaar zijn voor het aanpassen van de openbare ruimte in beschermde stads- en dorpsgezichten.

- Het Brabants Erfgoedfonds: Het Nationaal Restauratiefonds en de Provincie Brabant richtten gezamenlijk het Brabants Erfgoedfonds op. Dit fonds is bedoeld om het onderhoud, de restauratie, herbestemming, verduurzaming en klimaatadaptatie van zowel rijks- als gemeentelijke monumenten en cultuurhistorisch waardevolle gebieden in Brabant te ondersteunen. Eigenaren kunnen onder gunstige voorwaarden een lening afsluiten.
- Nationaal Groenfonds: probeert in te springen als groene ondernemers moeite hebben financiering bij reguliere banken te vinden, omdat projecten te klein, te arbeidsintensief of te risicovol zijn. Het doel is bij te dragen aan het realiseren van duurzame groene projecten die rendement opleveren voor de groene leefomgeving. Relevante fondsen die onder het Nationaal Groenfonds vallen zijn:
  - Het Rabo Transitiefonds voor verduurzaming van ondernemingen.
  - Het Waterinnovatiefonds voor innovatieve projecten in de watersector.
  - Het Revolverend Fonds voor de transitie in landbouw, duurzame energie, circulaire economie en natuur. De rente en aflossing vloeien terug in het fondsvermogen.
  - Het Ontwikkelfonds voor duurzame energieprojecten van coöperaties.
  - Het Cultuurfonds (voorheen het Prins Bernhard Cultuurfonds) is bedoeld voor cultuur- en natuurprojecten, gericht op stichtingen, verenigingen en sinds 2025 ook op zelfstandige cultuurprofessionals en collectieven.
  - Het VSB-fonds zet zich in voor sociale initiatieven waarbij mensen zich ontwikkelen, elkaar helpen en versterken, en voor culturele initiatieven waarbij verbinding tussen mensen en kunst centraal staat. Het fonds wil leerprocessen en gezamenlijke ontwikkeling tussen mensen en in buurten en organisaties stimuleren.
  - Het Oranjefonds financiert uiteenlopende sociale projecten vanuit maatschappelijke organisaties, die raken aan een betrokken samenleving, zorgen voor elkaar, gelijke kansen, en kennis, impact & innovatie op dit terrein. Dit kan ook betrekking hebben op de openbare ruimte.
  - Jantje Beton biedt op verschillende manieren financiering, kennis en ondersteuning bij het creëren en onderhouden van buitenspeelplekken voor kinderen. Het is onder andere mogelijk

[16] Handreiking groen in en om de stad, systematiek en richtlijnen voor de borging van groen in en om de stad.

mee te doen met de jaarlijkse collecte voor buitenspelen-projecten, waarbij 50% van de opbrengst voor een eigen lokaal project is.

> De organisatie Katalys biedt financiële ondersteuning aan actieve bewoners die hun buurt of wijk groener, meer betrokken en duurzamer maken. Bijvoorbeeld door het aanleggen van een voedselbos of kleine speeltuin.

4.2.3 Andere geldstromen/andere domeinen

Domeinoverstijgend financieren

Veel gemeentelijke afdelingen zijn vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid betrokken bij de wijken en gebieden in de stad, waaronder die met een beschermd stads-of dorpsgezicht. Denk aan de beheerafdeling met reguliere onderhoudsbudgetten voor de openbare ruimte, partnergemeenten in de citydeal Tijdloze Grachten, of het sociale domein met programma's voor een vitale wijkenaanpak. Het loont te zoeken naar mogelijkheden om deze geldstromen te bundelen.

Combineren financieringstromen | Nordeast-Frylân

In Nordeast-Fryslân was er een succesvolle financieringsstroom voor DOM1. Herinrichting van de openbare ruimte werd gefinancierd uit reguliere beheerbudgetten, maar daar bovenop werd een extra subsidie beschikbaar gesteld vanuit gemeenten en de provincie. Deze werd ingezet voor een "plus" op de normale aanpassing; bijvoorbeeld speciale klinkers of antieke elementen die horen bij het dorp. Subsidie vanuit de Rijksoverheid was niet nodig omdat de samenwerking tussen gemeenten en de provincie hierbij zo soepel verliep.

Subsidies en fondsen voor vitale kerngebieden en dorpen

Subsidies voor vitale kerngebieden of vitale dorpen die op gemeentelijke of provinciaal niveau zijn opgesteld, richten zich ook vaak op de kwaliteit van de openbare ruimte. Enkele voorbeelden:

> Subsidieregeling vitale kerngebieden Rotterdam
> Regeling Vitaliteit van dorpen en steden (stads- en dorpsarrangementen) in Overijssel

Ook zijn er lokale fondsen gericht op vitale kernen zoals:

> het Fonds Vitale Kerngebieden in Rotterdam.
> Het Fonds Vitale Kernen in Heerenveen ondersteunt de inrichting van de openbare ruimte in beschermd dorpsgezicht Aldeboarn. Zie deze website.

Voor het landelijk gebied kunnen Leader-subsidies een uitkomst bieden.

> In Wederopbouwgebied Nagele wordt hier ook deels gebruik van gemaakt. Zie voor Leader deze website.

Bedrijfsinvesteringszone[17]

De BIZ is een overkoepelend platform voor ondernemers die meebetalen aan ontwikkelingen in de directe omgeving. Een BIZ richt zich op een afgebakend gebied (zoals een winkelstraat) waar ondernemers samen investeren in de kwaliteit van hun bedrijfsomgeving. Een BIZ stichting handelt namens alle ondernemers in de BIZ. Indien minstens 60 procent van de ondernemers in de BIZ heeft

[17] Bron: "Investeren in integraliteit. Integrale fondsvorming voor meervoudige waardecreatie in de openbare ruimte", Citydeal Openbare Ruimte, april 2024, blz. 17. Integrale fondsvorming voor meervoudige waardecreatie in de openbare ruimte", Citydeal Openbare Ruimte, april 2024, blz. 17.

ingestemd met de invoering van de BIZ-heffing, moeten alle ondernemers deze belasting betalen, ook degenen die geen lid van de vereniging/stichting zijn.

Crowdfunding Platform "Voor je buurt"[18]
Dit platform faciliteert crowdfunding initiatieven voor lokale verbetering van de openbare ruimte, zoals speeltuinen of groenvoorzieningen. Meer info vind je op https://voorjebuurt.nl.

[18] Bron: idem voetnoot 18, blz. 22.

5 Ondersteuning van de gemeente en bewoners bij bewonersparticipatie in BSDG

Kleinere gemeenten kampen steeds vaker met capaciteits- en financiële tekorten, wat leidt tot overbelasting van medewerkers en risico's op gebrekkige regie en samenwerking tussen afdelingen. Bij vragen over beheerplannen en mogelijkheden van bewonersinitiatieven in de openbare ruimte van een BSDG kan de gemeente terecht bij lokale adviescommissies voor erfgoed en omgevingskwaliteit (monumenten- en welstandscommissies), de RCE, de provincie en de provinciaal steunpunten erfgoed. Ook voor bewoners is er ondersteuning op gebied van erfgoedparticipatie beschikbaar.

5.1 Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE)

Bij wijzigingen binnen de beschermde stads- en dorpsgezichten heeft de RCE geen specifieke adviesrol. Gemeenten kunnen wel een beroep doen op kennis en advies van de RCE als zij beleid maken of een visie opstellen voor een rijksbeschermd stads- of dorpsgezicht. Bij planvorming met ingrijpende invloed op het karakter van een BSDG is het verstandig de RCE vroegtijdig te betrekken, omdat de kernkwaliteiten van het beschermde gezicht in het geding kunnen zijn[19].

5.2 Provincie

Provincies kunnen gemeenten adviseren bij de planvorming en uitvoering van beleid met betrekking tot beschermde gezichten. In sommige gevallen stelt de provincie subsidies beschikbaar voor het behoud van (historische panden in) het BSDG.

5.3 Provinciaal steunpunt cultureel erfgoed

Een provinciaal steunpunt cultureel erfgoed is een onafhankelijk instituut voor cultureel erfgoed in een bepaalde provincie in Nederland. Het biedt gemeenten ondersteuning bij het vormgeven van cultuurhistorisch beleid en de ruimtelijke inpassing hiervan. Ook ondersteunt het particulieren. Onder cultureel erfgoed vallen archeologische objecten, monumenten en cultuurlandschap[20]. De steunpunten zijn soms geïntegreerd met andere provinciale instanties, zoals de provinciale erfgoedinstelling.

5.4 Ondersteuning van erfgoedvrijwilligers

Voor bewoners die zich actief willen inzetten voor een leefomgeving met erfgoed en meer mensen een stem willen geven in een BSDG, is ondersteuning mogelijk door erfgoedcoaches en landelijk of plaatselijk opererende erfgoedpartijen en historische verenigingen.

[19] Bron: PV-systemen in rijksbeschermde stads-en dorpsgezichten, Gemeentelijk beleid maken met aandacht voor erfgoed, Auteurs: Els Romeijn en Jeroen Westerman, RCE, mei 2023.

[20] Bron: Website Wikipedia: Provinciaal steunpunt cultureel erfgoed - Wikipedia, geraadpleegd 22 februari 2025.

> Erfgoedvrijwilliger.nl ondersteunt erfgoedorganisaties door potentiële vrijwilligers te bereiken, te inspireren en met hen in contact te brengen. Zij bieden ook erfgoedcoaches voor vrijwilligers aan. Een overzicht van de mogelijkheden is te vinden op de website: “Participatie? Hier is je coach”.
> Landelijk of plaatselijk opererende erfgoedpartijen en historische verenigingen ondersteunen bewonerscommissies en andere maatschappelijke organisaties om samen te werken aan het behoud van hun leefomgeving. Bekende organisaties zijn Erfgoedvereniging Heemschut en Het Cuypersgenootschap.
> Vaak zijn bewoners niet of weinig bekend met de werkwijze bij gemeenten. De gemeente kan ervoor kiezen om burgers hierin te laten bijstaan. Lobby Lokaal is expert op het gebied van burgerlobby en in het opleiden van burgers op dit gebied. Meer informatie: Home | Lobby Lokaal.

6 Stappenplan voor ondersteunen bewonersparticipatie

Dit hoofdstuk bevat adviezen en een stappenplan waarmee gemeentelijke professionals aan de slag kunnen om bewonersparticipatie in BSDG's en in nationale wederopbouwgebieden die met vergelijkbare omstandigheden te maken hebben te stimuleren en ondersteunen. Deze stappen geven – op hoofdlijnen - richting in het proces om bewoners te betrekken bij ontwikkelingen in de openbare ruimte. Maatwerk blijft essentieel.

6.1 Generieke tips

De volgende tips zijn van toepassing op alle vormen van bewonersparticipatie, of deze nu door de gemeente worden georganiseerd of vanuit de bewoners zelf ontstaan.

1. **Versterk de kennis van bewoners over het BSDG**
   Breng de unieke kenmerken van de wijk in kaart, bijvoorbeeld met behulp van de door de RCE ontwikkelde "Brochure kernkwaliteiten BSDG" (⇒zie blz. 10). Dit geeft bewoners, ondernemers en collega-ambtenaren meer inzicht en bevordert de gezamenlijke verantwoordelijkheid om de unieke waarden te behouden. Gebruik creatieve manieren om bewoners te enthousiasmeren voor hun 'erfgoed'. Wees creatief. Zo koos de gemeente Arnhem o.a. voor historische foto's op afvalcontainers of het liedje "Had ik maar een haagje van liguster"

   → zie blz. 18 en 25 voor meer voorbeelden uit Haarlem en Arnhem.

2. **Kies de juiste vorm van participatie in BSDG**
   Afhankelijk van de initiatiefnemer zijn er verschillende vormen van participatie, van top-down informeren door de gemeente tot bottom-up co-creatie door bewoners.

   → Zie de participatieladder op blz. 21. Participatie vergt maatwerk en verschilt per situatie en schaalniveau. Verschillende vormen vragen verschillende vaardigheden van ambtenaren.

<u>Tips voor bewonersparticipatie:</u>

- Vind niet opnieuw het wiel uit: gebruik bestaande handreikingen en tips.
  - zie blz.13., bijlage 1.
- Maak gebruik van gemeentelijke ervaringen in andere domeinen, zoals gebieds- en wijkteams.
- Check de inspraak- of participatieverordening van de gemeente of het model participatieverordening van de VNG.
  - zie blz. 11.
- Betrek de burgerparticipatie adviseur van de gemeente voor advies en afstemming
- Sluit aan bij bestaande bewonersinitiatieven zoals (ondernemers-, speeltuin-, groen- of wijk-) verenigingen en stichtingen.

3. **Zorg voor heldere en effectieve communicatie**

Communicatie naar bewoners en ondernemers is essentieel bij bewonersparticipatie. Maak vooraf duidelijk wat voor het beschermde gezicht van belang is, welke ruimte er (niet) is voor aanpassingen en

beheer van de openbare ruimte, en wees transparant over financiële en juridische kaders om frustratie te voorkomen.

Tips voor communicatie:

> Breng de omgeving en stakeholders in kaart. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld de strategische communicatiemethodiek van Factor C.
  - zie blz. 13.
> Geef voorafgaand aan de start van de bewonersparticipatie de historische waarden en juridische kaders van het BSDG aan.
> Leg het beheerplan BSDG (indien aanwezig), omgevingsplan en beeldkwaliteitsplan uit.
> Zorg voor een makkelijk bereikbare gemeente (o.a. via de gemeentelijke website) en snelle reacties op verzoeken.
> Wees betrouwbaar en herkenbaar als gemeente.

4. **Ondersteun initiatiefnemers met één centraal gemeentelijk loket**

Inwoners zijn experts in hun eigen woonomgeving en hebben goede ideeën. Eén centraal gemeentelijk aanspreekpunt per bewonersinitiatief is cruciaal voor het succes van bewonersinitiatieven. Dit aanspreekpunt fungeert als “oliemannetje”: beantwoordt vragen, brengt partijen samen, zorgt voor korte lijnen en agendeert complexe vraagstukken.

Tips:

> Betrek de gemeentelijk adviseur burgerparticipatie voor advies en afstemming
> Werk samen met bewoners, ondernemers, lokale maatschappelijke partijen (bijvoorbeeld (basis)scholen) en sleutelfiguren.
> Maak het makkelijk voor ondernemers door één loket te creëren en visie-documenten aan te bieden.
> Benut gemeentelijke wijkteams en gebiedsregisseurs als startpunt voor participatie.
> Bouw vertrouwen door regelmatig contact met bewoners en zichtbaar aanwezig te zijn in de wijk.

5. **Organiseer het interne proces binnen de gemeente goed**

Coördineer de procedure voor wijzigingen in BSDG

> Gebruik de brochure kernkwaliteiten BSDG of andere methoden om de bewustwording hiervan te versterken bij gemeentelijke afdelingen zoals stadsontwikkeling, stadsbeheer, bouw en toezicht, vergunningen en erfgoed.
> Wijzigingen in een BSDG vereisen een vergunning, die het team Bouw en Toezicht beoordeelt en het team Vergunningen verleent. Stroomlijn deze procedure: stem plannen en vergunningaanvragen tijdig af met de erfgoedambtenaar.

Werk domeinoverstijgend

> Plan en financier ingrepen in de openbare ruimte integraal: de afdelingen erfgoed en archeologie, stedelijke ontwikkeling en stedelijk beheer zijn vaste partners van elkaar.
> Historische waarden bieden kansen voor transities: zoals autoloze bruggen voor de mobiliteitstransitie en aquathermie voor de energietransitie.
> Erfgoed kan ook de sociale cohesie bevorderen; zoek hierbij de samenwerking met de gemeentelijke wijkaanpak.
> Koppel opgaven aan bredere doelen voor meer financieringsmogelijkheden.

Organiseer bestuurlijk commitment als fundament voor participatie

Voor succesvolle participatietrajecten is het cruciaal om vooraf bestuurlijke en politieke steun te organiseren. Dit biedt niet alleen duidelijkheid aan initiatiefnemers, maar beschermt ook ambtenaren

die zich inzetten voor participatie. Zonder dit commitment bestaat het risico dat zorgvuldig opgebouwd participatieproces achteraf wordt afgewezen, wat leidt tot frustratie en verlies van vertrouwen. Bestuurlijke backing vooraf voorkomt teleurstelling en vergroot de kans op daadwerkelijke impact van bewonersinitiatieven.

6.2 Stappenplan

1. Verken de opgave

Het zorgvuldig omgaan met beschermde gezichten begint altijd met begrip van de plek, of in dit geval de publieke ruimte. Denk hierbij aan de belangrijkste historische waarden, de ruimtelijke opgaven en plannen die spelen, eventuele knelpunten, wie er wonen er en wat de behoeften en wensen van die bewoners zijn.

Stappen:

> Breng de kernkwaliteiten op hoofdlijnen in beeld om helder te krijgen waarom het gebied van cultuurhistorisch belang is.
> Inventariseer welke bijzondere kenmerken meer op detailniveau een rol spelen qua openbare ruimte (pleinen, bestrating, zichtlijnen, bruggen, heggen, straatmeubilair, kades, specifieke beplantingen, etc.).
> Bepaal welke gemeentelijke plannen en visies er al liggen die van invloed zijn en welke (toekomstige) ruimtelijke opgaven er spelen (parkeren, verkeer, water, klimaat etc).
> Onderzoek de bevolkingssamenstelling en hoe bewoners georganiseerd zijn, en wie zijn nog meer belangrijke stakeholder in het gebied. En hoe zit het met verloop en wat betekent dit voor de toekomst?
> Vorm je een beeld van de behoeften en wensen die bewoners hebben als het gaat om de openbare ruimte in hun gebied.

De initiatiefnemers van bewonersparticipatie en/of -initiatieven in een BSDG kunnen verschillen. Daar horen ook andere participatieaanpakken bij:

> Gemeente wenst een BSDG te beschermen in een omgevingsplan of beheerplan (top down).
> Gemeente past de inrichting van de openbare ruimte aan op transities (bijv. energietransitie, klimaatadaptatie etc.) en/of bij vervanging van assets als riolering of bestrating (top down)
> Bewoners nemen zelf initiatief voor herinrichting of beheer van de openbare ruimte of worden door de gemeente hiertoe gestimuleerd (bottom-up en/of top-down for bottom-up) .

2. Stel een Beheerplan BSDG

Grote transities beïnvloeden de openbare ruimte sterk (⇒zie blz. 26). Gemeenten kunnen daarom naast het omgevingsplan een apart beheerplan voor het BSDG opstellen (⇒ zie blz. 11). Het is belangrijk om hierbij alle relevante afdelingen zoals erfgoed & archeologie, stedelijk beheer, stedelijke ontwikkeling, wijkteam, gebiedsregisseur en participatie & communicatie te betrekken.

Stappen:

> Evalueer eerdere plannen en bepaal of een update nodig is.
> Ontwikkel samen een beheervisie op de openbare ruimte in het beschermde gezicht.
> Neem de historische waarden, bijzondere kenmerken van de openbare ruimte en juridische kaders in acht zoals omgevingsplan, beeldkwaliteitsplan en kernkwaliteiten van BSDG.
> Raadpleeg de inspraak- of participatieverordening en kies de gewenste participatievorm.
> Betrek de gemeentelijke adviseur burgerparticipatie voor advies en afstemming.

> Selecteer zorgvuldig stakeholders (bewoners, ondernemers, maatschappelijk middenveld etc.) die het algemeen belang dienen.
> Sluit aan bij bestaande bewonersinitiatieven zoals verenigingen en stichtingen en stem deze inhoudelijk af op de doelstelling van het BSDG.
> Organiseer breed draagvlak onder stakeholders en stel stappen vast om een gezamenlijk toekomstbeeld te bereiken, zowel van nu naar de toekomst als via back-casting.[21]
> Bied bewoners één centraal aanspreekpunt bij de gemeente en/of provincie.

3. Bepaal de rol van de gemeente bij (her)inrichting en beheer openbare ruimte

De gemeente is vaak eigenaar van de openbare ruimte en heeft daarbij een rol bij:

> Beheer van de openbare ruimte:
> Hierbij gaat het om onderhouds- en vervangingswerkzaamheden gericht op instandhouding, herstel of aanpassing van de bestaande situatie. Participatie met bewoners en andere belanghebbenden is hierbij gericht op informeren en luisteren.
> (Her)inrichting van de openbare ruimte:
> Grote transities als bijvoorbeeld klimaatadaptatie en energietransitie zorgen voor ingrijpender herinrichting van de straat en buurt. Daarom betrekt de gemeente bewoners en belanghebbenden vaak ook al bij de besluitvorming hierover.

Als de gemeente initiatiefnemer is tot een ingreep in de openbare ruimte, is er sprake van top-down participatie.

Stappen:

> Betrek relevante afdelingen zoals erfgoed en archeologie, stedelijk beheer, stedelijke ontwikkeling, bouw en toezicht, wijkteam, gebiedsregisseur en participatie & communicatie.
> Neem de historische waarden en juridische kaders in acht zoals omgevingsplan, beheerplan, beeldkwaliteitsplan en kernkwaliteiten van BSDG.
> Bepaal de impact op de (her)inrichting van de openbare ruimte.
> Raadpleeg de inspraak- of participatieverordening en kies de gewenste participatievorm. Om de representativiteit van partijen die je in participatie betrekt te vergroten is het aan te bevelen zowel fysieke (offline) en online participatiemogelijkheden aan te bieden
> Sluit aan bij bestaande bewonersinitiatieven zoals verenigingen en stichtingen. Ook (basis)scholen kunnen helpen bij het ophalen van wensen voor openbaar groen. Pas je aan de “leefwereld” aan en accepteer dat bewonersgroepen de dingen vaak anders doen dan de gemeente. Maak daarom samen met de bewoners procesafspraken. Waardeer het proces op zichzelf.
> Wijs bewoners - die in hun vrije tijd meedenken over de plannen – erop dat zij ondersteuning kunnen krijgen van erfgoedcoaches en historische verenigingen (⇒ zie blz. 37).
> Voorkom dat de gemeente in de ondersteuning van bewoners zaken overneemt en daarmee de energie uit de groep actieve bewoners wegzuigt.
> Koppel de voortgang van de plannen tijdig terug aan de bewoners en laat ze zien hoe hun inbreng daarin is meegenomen.

4. Bepaal de rol van de bewoners

Bewoners kunnen ook zelf een rol spelen bij:

> (Her)inrichting van de openbare ruimte

[21] Backcasting is een strategische planningsmethode die begint met het definiëren van een gewenste toekomst en vervolgens terugwerkt naar het heden om de stappen te bepalen die nodig zijn om die toekomst te bereiken.

    - Bewoners, ondernemers en maatschappelijke partijen kunnen initiatieven indienen voor vergroening, vermindering van parkeerplekken, bredere stoepen, etc.
- > Beheer van de openbare ruimte
    - Bewoners kunnen ook zelf (delen van) de openbare ruimte beheren, zoals groenvoorzieningen, boomspiegels, geveltuintjes, moestuinen, speelplekken en straatmeubilair. Het beheer van het openbaar groen door bewoners draagt vaak ook bij aan gemeentelijke doelstellingen in het sociaal domein: Denk aan het bevorderen van buurtcohesie en eenzaamheidsbestrijding.

Als bewoners initiatiefnemers zijn voor een ingreep in de openbare ruimte is er sprake van bottom-up participatie. De gemeente kan hen daartoe stimuleren en ondersteunen; top down voor bottom-up participatie.

Stappen:

- > Raadpleeg de participatieverordening van de gemeente en informeer initiatiefnemers over de mogelijkheden voor gemeentelijke ondersteuning bij het oppakken van beheer- en inrichting.
- > Betrek de burgerparticipatie adviseur van de gemeente.
- > Communiceer tijdig en helder met de initiatiefnemers over de historische waarden en juridische kaders zoals omgevingsplan, beheerplan, beeldkwaliteitsplan en kernkwaliteiten van BSDG
- > Ondersteun bewoners bij het professionaliseren van hun organisatievorm, bijvoorbeeld in een stichting of vereniging (⇒ zie blz. 33).
- > Attendeer bewoners op de mogelijkheden van ondersteuning door erfgoedcoaches en historische verenigingen (⇒ zie blz. 37).
- > Ondersteun bewoners financieel met gemeentelijke subsidies, buurtbudgetten, gebiedsmiddelen, parkeergelden, of externe financieringsvormen zoals schenkingen, crowdfunding, investeringsfondsen, provinciale subsidies (⇒ zie blz. 33).
- > Koppel een gemeentelijke contactpersoon (accounthouder) aan het initiatief, die zorgt voor coördinatie en afstemming binnen de gemeente.
- > Bij zelfbeheer: sluit een beheercontract tussen bewoners en de gemeentelijke wijkbeheerder, en ondersteun bewoners met kennis, onderhoudsmaterieel, groencoaches en groenpakketten.

Bijlage 1: meer handreikingen over participatie

Los van participatie in het aanpassen van de openbare ruimte van BSDG, is er al veel geschreven over bewonersparticipatie. Onderstaande handreikingen en leidraden zijn bruikbaar bij het vormgeven aan bewonersparticipatie in verschillende situaties.

Algemeen

> De ParticipatieWijzer ondersteunt gemeenten bij kiezen voor de juiste mix participatiemethoden. Het vergelijkt methoden op basis van democratische waarden en geeft tips om goed voorbereid te zijn op burgerparticipatie. Bovendien biedt het inzicht in hoe elke participatiemethode bijdraagt aan democratische waarden van lokaal goed bestuur.
> Iplo spiegelpunten voor participatie. In het leertraject Democratic Challenge is geoefend met samenwerking tussen initiatiefnemers en gemeenten bij de Omgevingswet. Verhoudingen veranderen, maar bestaande routines zijn hier nog niet goed op afgestemd. Zorg ervoor dat initiatiefnemers een goede procesmanager hebben. De spiegelpunten (10 voor overheden en 10 voor lokale initiatieven) reflecteren eigen situatie, gemeente of initiatief, en bevatten voorbeelden.

Energietransitie

> Participatie in de Regionale Energie Strategie (RES) bevat informatie over gedragspsychologie en inwonerprofielen, voorbeelden, en waarom dit relevant is. Ze noemen drie aandachtspunten: 1. Durf te kiezen. 2. Doe integraal. 3. Bepaal in welke fase je zit. Verschillende inwoners willen op eigen wijzen betrokken worden. Identificeer bijvoorbeeld koplopers, en laat hen de rest inspireren.
> Wind- en zonneparken realiseren samen met inwoners: Hoe organiseer je als lokale overheid een succesvol proces met draagvlak en lokaal eigendom? Rapport van Energie Samen en de Natuur en Milieufederaties. Sleutels voor succes: investeer van begin tot einde in het participatieproces, hou zelf de regie, en laat de baten ten goede komen aan de lokale gemeenschap.
> Toolkit Omgevingsparticipatie Windenergie. Tools om bewoners (beter) te betrekken bij besluitvorming over ruimtelijke projecten. De tools zijn ook van belang in het kader van de nieuwe Omgevingswet en de Energieagenda. Het bevat een soort stappenplan van weerstand en confrontatie naar acceptatie en coöperatie (top down en top down for bottom-up).
> Platform31 ontwikkelt de Serious Game 'Om Buurten'. Vanaf medio 2025 kunnen gemeenten met behulp hiervan praten over en oefenen met verschillende vormen en stijlen van burgerparticipatie.
> Deze publicatie van Platform31 geeft inzicht in de succesfactoren en aandachtspunten van acht bewonersinitiatieven in de energietransitie.
> De zoektocht naar volwaardige samenwerking in de warmtetransitie. De Participatiecoalitie sprak 70 bewonersinitiatieven en 5 gemeenten over hun ervaringen met samenwerken in de warmtetransitie.
> SNAP aanpak, Platform31, Verwey-Jonker Instituut, Nijenrode Business Universiteit.

Ruimtelijke ordening/leefomgeving

> Denkwijze(r) voor goede participatie, Informatiepunt leefomgeving. In de *Denkwijze(r) voor goede participatie* vindt u uitgangspunten, succesfactoren en randvoorwaarden die bijdragen aan goede participatie bij de instrumenten uit de Omgevingswet.
> Inzichten over burgerparticipatie bij nationale visievorming, van het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving. Het bevat inzichten over het waarom, wanneer, met wie en hoe van participatie.
> 10 participatienormen op gebiedsontwikkeling.nu: 1. Erkenning van rol en verwachtingen na eerdere ervaringen. 2. Rekening houden met lokale cultuur. 3. Evenwichtige planning. 4. Verdelen en

beschikbaar stellen middelen. 5. Rolintegriteit. 6. Flexibiliteit. 7. Wederkerigheid. 8.Creëren en inperken van invloed. 9. Projectsolidariteit. 10. Voortdurende instemming.

> RIVM Handreiking Bewonersparticipatie bij de inrichting van een gezonde leefomgeving. Deze handreiking laat vormen van bewonersparticipatie en methoden zien, en 15 stappen om bewoners effectief te betrekken bij programma's of projecten. Er worden algemene aandachtspunten en obstakels genoemd, maar ook goede voorbeelden, voor geslaagde participatie.
> Participatiehandvest Vereniging Eigen Huis. Dit document geeft zes punten die minimaal in orde moeten zijn om bewoners invloed te geven bij veranderingen in hun omgeving. Het gaat om: vroegtijdig in gesprek, bewonerseffectrapportage, tijdelijke toegankelijke en eerlijke communicatie, budget, regievoering en voorkeursalternatief.

Wijkaanpak

> Handboek slagkracht in de wijk, brede wijkaanpak kwetsbare wijken, van WijkWijzer. Wijkwijzer is een initiatief van Platform31, Movisie, het Verwey-Jonker Instituut, het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (CCV), het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA), het Landelijk Platform voor Buurt en wijkgericht werken (LPB), het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO).
> ABCD Methode, LSA bewoners. Asset Based Community Development (ABCD) is het proces dat mensen samenbrengt om in hun buurt, wijk of dorp zelf en samen verandering teweeg te brengen.
> "Voorbij afvinkparticipatie in kwetsbare wijken: bewonersbetrokkenheid bij herstructurering", Platform 31, mei 2024, artikel gebaseerd op webinar met Nanke Verloo, Universitair Docent Stedelijke Politiek en Planologie aan de Universiteit van Amsterdam en schrijver van "Struikelen over Participatie".

Bijlage 2: verantwoording

De inhoud van deze publicatie is tot stand gekomen aan de hand van deskresearch, zeven interviews met gemeenten, bewoners en ondernemers en twee rondetafelgesprekken met experts en (gemeentelijke) ervaringsdeskundigen over respectievelijk de openbare ruimte en bewonersparticipatie.
Dit stappenplan is voorgelegd aan en inhoudelijk verrijkt door een testpanel van gemeentelijke erfgoed deskundigen. Tenslotte zijn adviezen van deskundigen van de RCE verwerkt.

Overzicht van respondenten en experts

Naam	Functie
Experttafel openbare ruimte	
1. Maarten Loeffen	Directeur Stadswerk
2. Danny Boers	Adviseur strategisch asset management, Gemeente Leiden
3. Karsten Orth	Strategisch adviseur openbare ruimte, Gemeente Apeldoorn.
4. Annemarij Kooistra	Programmamanager City Deal Tijdloze Grachten
Experttafel bewonersparticipatie	
5. Tereza Kobosilová	Afgestudeerd op burgerparticipatie BSDG, DOM Friesland
6. Kristel Jeuring	Projectleider LSA Bewoners
7. Koen Berwaerts	Erfgoedonderzoeker Landschappen bij agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse overheid
8. Wieke Kooistra,	Medewerker beleidsondersteuning, Gemeente Noardeast-Fryslân
9. Saapke Nijhuis	Dorpencoördinator en medewerker burgerparticipatie, Gemeente Noardeast- Fryslân
10. Jeroen Overweel	Programmamedewerker Erfgoed & Participatie, RCE – programmateam FARO
11. Ruud Dorenbos	Senior Projectleider Ruimte en Wonen, Platform31
Interviews	
12. Theo Miltenburg	Oprichter Stichting Vrienden van de Kamp, Amersfoort
13. Peter Brouwer,	Binnenstadmanager Stichting Binnenstad Deventer
14. Egbert Bouwhuis	Bewoner Spijkerkwartier Arnhem, lid van werkgroep erfgoed
15. Jan Jaap de Kroes	Bewoner binnenstad Deventer, lid van Commissie Heemschut Overijssel
16. Mariëlle Vrijkotte	Bestuursadviseur erfgoed, Gemeente Arnhem

17. Tabitha Clementina-Bricen	Projectmanager gebiedsontwikkeling, Gemeente Rotterdam
18. Abdelhay el Bouchibti	Projectmanager, Gemeente Rotterdam
19. Jeroen Maters	Initiatiefnemer Stichting Vrienden van het Singelpark Leiden
20. Frank Kösters	Voorzitter Stichting Vrienden van het Singelpark Leiden
21. Arjen van der Berg	Adviseur Stedenbouw en Landschap, Gemeente Noordoostpolder
22. Wieke Kooistra,	Medewerker beleidsondersteuning, Gemeente Noardeast-Fryslân
23. Saapke Nijhuis	Dorpencoördinator en medewerker burgerparticipatie, Gemeente Noardeast- Fryslân
Testpanel	
24. Gerda de Bruijn	Beleidsadviseur Ruimtelijk Erfgoed, Gemeente Deventer
25. Mathijs Burger	Adviseur ruimtelijke ontwikkelingen en erfgoed, Gemeente Leiden
26. Marjoleine van Schaijk	Coördinator Erfgoed & Ruimte, Team Erfgoed Gemeente Haarlem
27. Thieu Knibbeler	Expert Monumenten en Cultuurhistorie, Gemeente Rotterdam
28. Peter Timmer	Senior adviseur erfgoed en ruimte, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
Advies	
29. Frank Altenburg	Senior Beleidsmedewerker, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
30. Cathelijne van Andel	Zelfstandig Architectuurhistoricus

Bijlage 3: bronvermelding

L. Prins, A.C. Habets, P.J. Timmer
ISBN/EAN: 9789057992278
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2014

T. Kobosilová, augustus 2023, PARTNERSHIP-LED REGENERATION OF HERITAGE PROTECTION ZONES, The impact of public-private partnerships with civil society involvement on the protection and development of heritage protection zones in the Netherlands and England

Supply Value, jan 2024, Rapportage “Integraal Samenwerken Openbare Ruimte, voorstel landelijk ondersteuningsteam, versie 1.0”,

E. Romeijn, J. Westerman PV-systemen in rijksbeschermde stads-en dorpsgezichten, Gemeentelijk beleid maken met aandacht voor erfgoed, Rijksdienst voor cultureel erfgoed, mei 2023

W. Oosterhoff , J. van der Heijden , H. Toxopeus, **“**Investeren in integraliteit, Integrale fondsvorming voor meervoudige waardecreatie in de openbare ruimte”, Citydeal Openbare Ruimte, april 2024, te raadplegen via: https://www.platformisor.nl/artikelen/investeren-in-integraliteit/

“Participatieverordening gemeente Amsterdam 2024”, Gemeente Amsterdam, juni 2024, te raadplegen via https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/invloed/bewonersparticipatie/

“Zorgen voor New Towns Van groeikern tot aandachtsgebied”, Wijkwijzer, oktober 2024
Freek de Meere, Gijs Verwaijen en Matthijs Uyterlinde (Verwey-Jonker Instituut) Jeroen van der Velden, Arno van der Hoeven, Kay Hollanders (Platform31) Pim van Eikeren en Peter Louter (Bureau Louter). Te raadplegen via: https://www.platform31.nl/artikelen/zorgen-voor-toekomstbestendige-new-towns/

Colofon

Platform31
Den Haag, mei 2025

Auteurs: Machteld Hooyman, Jans Berden, Jontsje Fennema, Emy Vijverberg (Platform31)
Redactie: Platform31
Coverbeeld: Vreewijk Rotterdam (foto: Hester Blankestijn)

Platform31
Bestuurders, beleidsmakers, professionals, inwoners en ondernemers zoeken oplossingen voor complexe vraagstukken in stad en regio. Hoe komen we tot een inclusieve en duurzame samenleving? Met voldoende woningen in een passende omgeving. Waar een innovatieve overheid en economie bijdragen aan brede welvaart. Om tot toekomstbestendige oplossingen te komen, brengen we partijen bij elkaar en onderzoeken we maatschappelijke opgaven in samenhang. We signaleren trends en verbinden beleid, praktijk en wetenschap. Zo komen we samen tot een aanpak waar bestuurders en uitvoerders direct mee aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: iedereen profiteert mee van de resultaten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag
www.platform31.nl

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport, aanvaarden Platform31 en de betrokkenen geen enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan ook voor het gebruik van de in deze publicatie vermelde gegevens. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.

Platform31 heeft haar uiterste best gedaan de rechten van de afbeeldingen te achterhalen en daarvoor de wettelijk verschuldigde vergoedingen af te dragen. Zij die menen aanspraak te kunnen maken op copyright, kunnen zich wenden tot de uitgever.